

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

**SOCIOLOŠKA ANALIZA OBJEKTIVNOSTI U FEMINISTIČKOJ TEORIJI
STAJALIŠTA**

Diplomski rad

Ima i prezime studentice: Ivana Erić

Mentorica: dr.sc. Branka Galić, red.prof.

Zagreb, prosinac, 2014.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. TEMELJNE ODREDNICE FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA.....	4
3. FEMINISTIČKA KRITIKA OBJEKTIVNOSTI KONVENCIONALNE ZNANOSTI....	13
3.1. Dihotomija subjekta i objekta.....	13
3.2. Nezauzimanje perspektive (aperspektivnost)	15
3.3. Emicionalna odvojenost i/ili udaljenost spoznavatelja od objekta spoznaje.....	16
3.4. Vrijednosna neutralnost	16
3.5. Kontrola objekta spoznaje prilikom istraživanja	17
3.6. Vanjsko vodstvo	17
4. KONCEPCIJE OBJEKTIVNOSTI U FEMINISTIČKOJ TEORIJI STAJALIŠTA	20
4.1. Novi subjekt spoznaje.....	20
4.2. Smještena znanja	22
4.3. Rod kao element lokacije i porodovljeno znanje (gendered knowledge).....	24
4.4. Znanstvene zajednice kao subjekti spoznaje (prvog reda)	25
4.5. Stroga objektivnost i refleksivnost	26
4.6. Emocionalna uključenost.....	27
4.7. Stajalište žena kao resurs znanosti.....	29
5. KRITIKA I SPORNI MOMENTI FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA	31
5.1. Epistemološko privilegiranje ženskog iskustva.....	31
5.2. Teorija stajališta nasuprot etnocentrizmu	31
5.3. Teorija stajališta nasuprot relativizmu.....	33
5.4. Pluralističke teme u feminističkim koncepcijama objektivnosti	33
6. NOVIJI RAZVOJNI TRENDOWI I STATUS FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA UNUTAR SUVREMENE FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE.....	35
7. ZAKLJUČAK	38
8. LITERATURA	40
SAŽETAK.....	44
ABSTRACT	45

1. UVOD

Gotovo četiri desetljeća vode se složene rasprave o objektivnosti znanosti. Teme koje se u raspravama propituju uključuju pitanja kao što su: kakve vrste istraživanja treba provoditi, koje vrste istraživanja nebi trebalo provoditi, zašto se neka istraživanja sustavno zanemaruju te kakva istraživanja koriste različitim oblicima feminizma. Rasprave su se temeljile na predfeminističkim tekstovima koji su ponekad znali "zaglaviti" u debatama između empirista i internalista, objektivista i internalista, realista i društvenih konstrukcionista, uključujući i poststrukturaliste.

Dva su razloga za pojavu ovih rasprava. Prema Harding (1993) prvi razlog za pojavu ovih rasprava traženje je uzroka sve učestalijih politiziranih (seksističkih i androcentričnih) istraživanja u biologiji i društvenim znanostima koja su rezultirala pogrešnim rezultatima istraživanja. Prvi razlog za pojavu rasprava može se objasniti postavljanjem drugačijeg pitanja: "Kako se može objasniti činjenica da politički vođena istraživanja produciraju manje pristrane i izobličene rezultate istraživanja od onih koji su bili vođeni s ciljem vrijednosne neutralnosti?" (Harding, 1993:49). Drugi razlog za pojavu ovih rasprava promišljanja su kako kreirati istraživanja koja će biti *za* žene, ali i *za* ostatak prirode i društva.

Feminističke teoretičarke stajališta tvrdile su da daju temeljne smjernice kako nadići androcentrične i seksističke rezultate u znanstvenim istraživanjima. Međutim, često su nailazile na pogrešna tumačenja i kritike kao što su fundamentalizam, etnocentrizam, relativizam i/ili fenomenološki pristup u filozofiji i društvenim znanostima. Kao opozicija feminističkim teorijama stajališta konstruiran je feministički empirizam koji se zalaže za rigoroznije i pažljivije bavljenje znanosti. Helen Longino i Lynn Hankinson Nelson razvile su važne feminističke empirističke znanstvene filozofije koje nazivaju "kontekstualni empirizam" (Longino, 1990). Feministički empirizam smatra da je nedostatna briga i strogoća u poštivanju postojećih metoda i normi uzrok seksističkih i androcentričnih rezultata istraživanja. U tim okvirima pokušavaju dati prihvatljive primjere uspjeha empirijski i teorijski primjerenijih rezultata istraživanja. Feminističke teoretičarke stajališta ovo vide samo kao dio problema. Smatraju da retroaktivno, uz pomoć uvida ženskih pokreta, možemo uočiti seksističke i androcentrične prakse u znanstvenim istraživanjima.

Feminističke teoretičarke stajališta žele podići kolektivnu društvenu svijest angažirajući se društveno i politički kako bi otkrile pogrešne pretpostavke na kojima počivaju i održavaju se obrasci dominacije i subordinacije u društvu (Code, 1991). Jedna od pogrešnih

pretpostavki na kojima počivaju i održavaju se obrasci subordinacije u društvu jest pretpostavka o neupitnoj objektivnosti konvencionalne znanosti koja dovodi do besprijeekorno točnih rezultata. Feministička teorija stajališta osporila je istinitost ovoj pretpostavci i nastojala je iznijeti snažnije norme za maksimiziranje objektivnosti znanosti. Sandra Harding tvrdi da "problem s konvencionalnom koncepcijom objektivnosti nije što je ona prerigorozna ili što previše "objektificira", kao što su neki tvrdili, već da ona *nije rigorozna ili da ne objektificira dovoljno*; da je preslaba da ostvari čak i ciljeve za koje je dizajnirana, a kamoli teže projekte koje zahtjeva feminizam i ostali novi društveni pokreti" (Harding:1993:51). Feministička teorija stajališta je kroz sveobuhvatnu široku kritiku konvencionalne znanosti ocrtała glavne zahtjeve kojima bi se znanost u budućnosti mogla "poboljšati". Među glavnima je predlog da se ublaži dihotomija subjekta i objekta te da oni trajno ostanu na istoj spoznajnoj ravni. Subjekt spoznaje treba pristupati objektu spoznaje s emocionalnim angažmanom i s vlastitim kontekstualnim *backgroundom* koji ga je oblikovao, jednako kao što je oblikovao i objekta spoznaje. Upravo analiza koncepata objektivnosti znanosti u feminističkoj teoriji stajališta cilj je ovoga rada. Provjerit će se hipoteza da su temeljni koncepti feminističke teorije stajališta od izuzetnog značaja feminističkoj epistemologiji i konvencionalnoj znanosti, kako u metodološkom tako i u teorijskom i epistemološkom smislu.

2. TEMELJNE ODREDNICE FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA

Feministička teorija stajališta ima dugu intelektualnu povijest. Neki od ranijih intelektualnih izvora su Wittgenstein¹, Fayerabend, Hegel, Marx i Engels. Ideje feminističke teorije stajališta velikim dijelom sežu od Lukacsa. Lukacs² je, uz Mannheima i Schelera, imao najveći utjecaj na sociologiju znanja. Upravo sociologija znanja poveznica je feminističke teorije stajališta i sociologije. Sociologija znanja i feministička teorija stajališta dijele neke zajedničke postavke. Vrijednosna neutralnost znanosti je jedna od njih. Oba pristupa skeptična su prema mogućnosti vrijednosne neutralnosti znanosti. Vrijednosna neutralnost znanosti naišla je na kritiku feminističke teorije stajališta. Međutim, rasprave o vrijednosnoj neutralnosti znanosti starije su od feminističkih teorija stajališta. Sociologiji je najpoznatiji pristup Thomasa Khuna u djelu *Struktura znanstvenih revolucija* iz 1962. godine, gdje je iznio, između ostalih, svoje koncepte o znanstvenicima, vrijednosnoj neutralnosti znanosti i znanstvenim primjenama. Feminističke teorije stajališta tvrde da je vrijednosna neutralnost znanosti nepotrebna i pretenciozna jer takvo što ne može postojati. Individualni subjekt spoznaje, kao i znanstveno-spoznajne zajednice, oblikovane su društvenom lokacijom u kojoj su smještene. Lokacija uključuje rod, klasu, rasu, etničku pripadnost i druge identitetske oznake koje kada se presjeku daju jednu jedinstvenu lokaciju.

Druga poveznica je shvaćanje znanja kao zajedničkog produkta znanstvene zajednice. Prema Thomasu Khunu, "znanstveno znanje je kolektivno vlasništvo zajednice istraživača koje utjelovljuje njihova istraživačka tradicija" (Matić, 2013:81). Jednako tako, feministička teorija stajališta tvrdi da znanje proizvode prvenstveno zajednice, a ne pojedinci.

Sljedeća poveznica je Strogi program u sociologiji na koji se feministička teorija stajališta nadovezuje. "Strogi program u sociologiji epistemološki legitimira feminističku teoriju stajališta, kroz princip ekvivalentnosti ili simetrije" (Gvozdanović, 2008:34). Feministička teorija stajališta slijedi neke postavke Strogog programa, kao što je postavka koja kaže da je znanost odraz društva i da je znanje sve ono što ljudi smatraju znanjem.

¹ Ludwig Wittgenstein je istaknuo važnost socijalnog konteksta i individualnih interpretacija stvarnosti za oblikovanje obrazaca života.

² Lukacs je tvrdio da objekt ne postoji neovisno od subjekta spoznaje. "Lukacseva filozofija svodi se na kritiku objektivizma i afirmaciju subjektivizma u povijesti" (Marušić, 1997:82). "Njegova spoznaja objektivna je spoznaja biti društva" (Marušić, 1997:82).

Feministička teorija stajališta prihvaća tvrdnju Strogog programa u sociologiji da je znanje društveno i kolektivno; da je znanje socijalno određeno.

Feministička teorija stajališta tvrdi da je znanje društveno konstruirano i kontekstualizirano³. Ovakve tvrdnje odavna su prisutne u sociologiji znanja, posebice kod Mannheima. Prema Mannheimu, "Sama Istina društveno je uvjetovana i sadržana u zbilji društvenog procesa. Mannheim je inzistirao na mnoštvu djelomičnih, partikularnih gledišta s kojih je moguće prepoznati one ideje i aspekte koji su najbliži stvarnosti i, koji posjeduju najveću snagu shvaćanja i najveću plodnost pri suočavanju s iskustvenom zbiljom. Stoga je objektivna spoznaja moguća, ali ona nije nikad apsolutna i konačna i, unatoč tome što nudi najobuhvatniji pogled na totalitet društvenog života kakav se u određenom vremenu može postići, uvijek je i sama perspektivistička" (Mannheim, 2007; prema Matić, 2013:36). Ovaj pristup blizak je feminističkoj teoriji stajališta, posebice tvrdnjama Nancy Hartsock iz 1983. godine, kada je predstavila tri osnovne postavke epistemologije stajališta, koje nije mijenjala u kasnijim radovima. Nancy Hartsock tvrdi da različite materijalne situacije vode različitom razumijevanju društvenih odnosa, različitih "stvarnosti". Dominantna društvena grupa u društvu proglasiti će svoju perspektivu kao "istinitu" i "stvarnu" dok istovremeno odbacuje sve ostale mogućnosti i prijedloge. Prva tvrdnja kaže da je znanje situirano i perspektivističko. Naime, postoje brojne pozicije iz kojih se znanje proizvodi. Žene i muškarci stvaraju svoje vlastite stvarnosti razumijevanjem tih stvarnosti preko različitih aktivnosti i iskustava u društvu. Druga tvrdnja kaže da iako postoji mnoštvo stajališta iz kojih se znanje proizvodi, iz toga nužno ne proizlazi da će "istina" i "znanje" biti mnoštveni (Lončarević, 2012). Treća tvrdnja kaže da "pojam stajališta strukturira epistemologiju na poseban način... On postulira dualitet stvarnosti, gdje dublje razine ili bit objašnjavaju "površinu" ili pojavu, i ukazuje na logiku preko koje pojava preobrtne i iskrivljava dublju stvarnost" (Hartsock, 1987:160). Hartsock tvrdi da "stajalište nosi sa sobom uvjerenje da postoje neke društvene perspektive iz kojih, bez obzira na dobre namjere, stvarni odnosi ljudi jedni sa drugima i sa prirodnim svijetom nisu vidljivi" (Hartsock, 1987:159).

S druge strane, feminističke teoretičarke stajališta razmatrale su kakve doprinose feministička teorija stajališta može dati sociologiji kao znanosti. "Osnovna novina koju ženska perspektiva u sociologiji i općenito znanosti donosi, jest činjenica da žena u sociologiji nije više samo predmet, objekt koji netko drugi promatra, analizira i svrstava u razne modele

³ Kada se kontekstualizirano znanje spoji sa rodom kao specifičnom oznakom identiteta nastaje porodovljeno znanje (gendered knowledge) koje je u središtu cjelokupne feminističke epistemologije.

tumačenja, već ona postaje i subjekt tog istog znanstvenog diskursa i te iste znanstvene prakse" (Papić; prema Bokan, 2002:866). Dorothy Smith je tvrdila da će ženska iskustva, jednom kada postanu nova početna točka istraživanja, izmijeniti sociologiju. Životi žena, naši vrlo različiti životi i različita iskustva, mogu postati početna točka za postavljanje novih, kritičkih pitanja ne samo o životima žena već, također, i o životima muškaraca te, još važnije, odnosima između njih (Smith, 1987). Na primjer, Smith ističe da ako počnemo razmišljati iz života žena, možemo vidjeti da je ženama dodijeljen posao koji muškarci ne žele obavljati, posebice njega tijela; tijela muškaraca, beba, djece, starijih ljudi, bolesnih i svojih vlastitih tijela. Dodijeljene su im i obveze za lokalna mjesta u kojima obitavaju ta tijela budući da čiste i brinu se za svoje vlastite domove i domove te radna mjesta drugih. Ova vrsta "ženskog posla" oslobađa muškarce u vladajućim skupinama da se udube u svijet apstraktnih koncepata. Što žene uspješnije obavljaju ovakve poslove, to nevidljiviji oni postaju muškarcima kao izrazito društveni rad. Smith tvrdi da ne bismo trebali biti iznenađeni što muškarci imaju poteškoća da aktivnosti žena sagledaju kao dio izričito ljudske kulture i povijesti jednom kad primijetimo koliko je nevidljiv društveni karakter ženskog rada s perspektive muških aktivnosti. Smith ističe da ako počnemo misliti iz ženskih života, možemo generirati pitanja o tome zašto su primarno žene te kojima se dodjeljuju takve aktivnosti i koje posljedice na ekonomiju, državu, obitelj, obrazovni sustav i druge društvene institucije ima dodjeljivanje tjelesnog i emotivnog posla jednoj grupi, a poslove vođenja drugoj grupi. Ovakva pitanja mogu dovesti do manje djelomičnih i izobličjenih objašnjenja ženskih i muških aktivnosti, i odnosa među njima, nego što to mogu pitanja koja proizlaze isključivo iz onog dijela ljudske aktivnosti koji muškarci u dominantnim skupinama rezerviraju za sebe, apstraktni umni posao upravljanja i rukovođenja (Smith, 1987).

Feministička teorija stajališta analogna je marksističkoj teoriji u kojoj znanje potlačenih (marginaliziranih) izvire isključivo kroz borbu protiv tlačitelja. U slučaju feminističke teorije stajališta riječ je o borbi protiv muške dominacije. Analogno marksističkim tvrdnjama o epistemičkoj privilegiji proletarijata nad ključnim ekonomskim, sociološkim i povijesnim pitanjima, sedamedesetih godina prošlog stoljeća nekoliko je feminističkih teoretičarki počelo razvijati različite verzije feminističkih teorija stajališta. Svima njima zajedničke su tvrdnje o epistemološkoj privilegiji različitih osobina ženske društvene situacije. Naime, klasa, rasa, rod i seksualnost nužno strukturiraju i postavljaju granice spoznavatelju i njegovom/njenom razumijevanju stvarnosti, i prema tome, utječu na sve spoznajne tvrdnje. Iako postoje različite teorije stajališta, ipak sve one, bez obzira na

razlike, tvrde da određene pozicije proizvode "manje lažno", "bolje", čak i "točno" i "istinito" razumijevanje svijeta.

Upravo ovo je početna točka teorije stajališta i tvrdnja koja se najčešće pogrešno tumači: "U društvima koja su stratificirana rasom, etničkom pripadnosti, klasom, spolom, seksualnosti i/ili nekim drugim sličnim politikama, koje oblikuju strukturu društva, aktivnosti onih na vrhu organiziraju i postavljaju granice onoga što mogu shvatiti oni koji obavljaju te aktivnosti. S određenih društvenih pozicija, koliko god da one dobronamjerne bile, nije moguće vidjeti stvarne međusobne odnose ljudi i njihove odnose s prirodnim svijetom" (Harding, 1993:54). Oni koji obavljaju aktivnosti na dnu društvene hijerarhije mogu postati polazna točka za istraživanje međusobnih odnosa ljudi i za istraživanje odnosa ljudi s prirodnim svijetom jer njihova iskustva i životi, obezvrijeđeni i/ili ignorirani kao izvori znanja, značajni su problemi koje je potrebno objasniti. Društvena situacija omogućava ali i ograničava što netko može znati.

Epistemologija stajališta postavlja odnos između znanja i politike u središte svog interesa. Epistemologija stajališta pokušava objasniti učinke različitih oblika politike na proizvodnju znanja. U konvencionalnoj znanosti politika i kultura su ostavljene po strani. Sandra Harding će reći "da nam upravo politika i kultura mogu poslužiti kao "alat" koji nudi nove perspektive i novo gledanje na svijet" (Harding, 2004:8). Feministički istraživački projekti, vođeni politikom i društveno smješteni uvijek su uspijevali dati empirijski točnije ishode i uspijevali su proširiti horizonte ljudskog znanja. Feministička teorija stajališta nije naišla na razumijevanje *mainstream* filozofije znanosti, epistemologije i metodologije kakvu su teoretičarke stajališta zagovarale (Harding, 2004). Prefeministički empirizam konceptualizirao je politiku kao u potpunosti "lošu". Empirizam se također bavi učincima politike na proizvodnju znanja. Empirizam pokušava očistiti znanost od svih "loših" politika te se pridržava onoga što smatra rigoroznim metodama za testiranje hipoteza. S perspektive epistemologije stajališta, to je preslaba strategija da bi maksimizirala objektivnost rezultata istraživanja. Prefeministički empiristi takva pitanja mogu samo shvatiti kao uplitanje politike u znanost, čime se, smatraju oni, pogoršava objektivnost rezultata istraživanja. Spontani feministički empirizam, uz sve svoje značajne vrline, ipak sadrži iskrivljujuće tragove ovih pretpostavki koje blokiraju sposobnost znanstvene teorije da razvije maksimalno snažne kriterije za sistematične načine maksimiziranja objektivnosti (Harding, 1993).

Teorije stajališta tvrde da su svi znanstveni pokušaji društveno smješteni. Neke društvene lokacije bolje su od drugih kao početna točka za znanstveno projektiranje. Sve teoretičarke stajališta slažu se oko tvrdnje da je znanje uvijek posredovano brojnim faktorima, kao što su pozicija subjekta spoznaje u određenom društvenom i političkom svijetu; u specifičnim povijesnim trenucima. Razumijevanje, "znanje", dominantne grupe je ideološko, djelomično, iskrivljeno i perverzno, dok vizija potčinjenih nije. Razumijevanje, "znanje" svijeta i društvene stvarnosti iz pozicije potčinjenih razotkriva istinite odnose između ljudskih bića, pa je, prema tome oslobađajuće (Lončarević, 2012). Feminističko znanje može proizaći jedino iz ispitivanja ženskog iskustva društva u kojem muškarci i žene doživljavaju društveni život na različite načine. Prema feminističkim teoretičarkama stajališta, rješenje za filozofiju znanosti, epistemologiju i metodologiju, koje vode *mainstream* istraživanja i društvene teorije potaknute njima, jest "početi misliti i istraživati s pozicije ženskih iskustava, života i aktivnosti, ženskih poslova i raznih drugih preokupacija, kao i početi stvarati zajednički kolektivni feministički diskurs" (Harding, 2004:23).

Feministička epistemologija, općenito, ne niječe da je moguće otkriti Istinu o društvu. Feministička epistemologija stajališta do Istine dolazi suprotno konvencionalnoj znanosti. Umjesto prikupljanja i promatranja činjenica te otkrivanja statističkih odnosa među njima, feministička teorija stajališta Istinu želi doseći razumijevanjem ženskih iskustava. Ipak, svjesna je da niti jedna verzija Istine ne može objasniti sve jer žene imaju neka zajednička iskustva, ali među njima postoje i velike razlike. Feministička teorija stajališta drži da ženama način na koji doživljavaju društveni život daje jedinstveni uvid u način funkcioniranja društva. Njihova različita iskustva ono su što se treba najprije istražiti da bi se stvorila puna slika društvenog svijeta. Moguće je da subjekti znanja ženskog *roda* (kao i drugi marginalizirani subjekti) imaju bolji uvid u stvarnost i o stvarnosti tvore potpuniju sliku zahvaljujući svome specifičnom mjestu u društvu; na kojem su jednim dijelom upoznate sa zvaničnim diskursom, a drugim dijelom ograničene na marginaliziranu sferu (Anderson, 2012).

Osnova svake teorije stajališta je tvrdnja da ljudi "vide" stvari različito iz različitih društvenih pozicija. Različite grupe imaju različita socijalna, ekonomska i simbolička gledišta. Oni koji kontroliraju društvena značenja oblikuju svijet koji drugi vide, definiraju stvarnost u konkretnoj kulturi stvarajući zapravo ideološku perspektivu koja u obliku u kojem je predstavljena svijetu predstavlja službenu stvarnost. Jer, ono što ideologija čini jest da sustave vjerovanja čini prirodnima, kao da su posve istinita i u prirodi stvari, te prikriva sve

što joj je suprotstavljeno (Bokan, 2005). Susan Heckman ustvrdila je da "muškarci i žene stvaraju svoje vlastite stvarnosti preko različitih aktivnosti i iskustava" (Heckman, 1997:343).

Nancy Hartsock je istražila epistemološke posljedice ove tvrdnje i ustvrdila da ženski životi pružaju privilegiranu početnu točku za proučavanje dominacije muškaraca. Na ovoj polaznoj točki može se utemeljiti važna kritika falocentričnih institucija i ideologije, koje sačinjavaju kapitalistički oblik patrijarhata (Hartsock, 1987:159). "Baš kao što je Marxu razumijevanje svijeta iz stajališta proletarijata omogućio uvid u buržoasku ideologiju, tako i feminističko stajalište nama može omogućiti razumijevanje patrijarhalnih institucija i ideologija kao perverzних inverzija humanijih društvenih odnosa" (Hartsock, 1987:159).

Svaka teorija stajališta mora ispuniti neke zahtjeve i dokazati se kao takva. Mora specificirati svoju društvenu lokaciju i aspekte lokacije o kojoj tvrdi da je epistemološki privilegirana. Mora specificirati domet i tip epistemološke privilegije, to jest, na koje sadržaje znanja zahtijeva epistemološku privilegiju. Zatim, kojim drugim društvenim perspektivama je superiorna i kako se može postići gledište s te lokacije. Teorije stajališta traže i opravdavaju epistemološki privilegirani položaj marginaliziranih društvenih grupa nad dominantnim društvenim grupama. Tri su razloga na koja se pozivaju. Prvo, marginalizirane društvene grupe imaju dublji uvid od dominantnih društvenih grupa u društvene nepravilnosti, koje vide tek površinske društvene probleme. Drugo, marginalizirane grupe mogu lakše identificirati oblike različitih društvenih nepravilnosti i lakše imenuju načine da se one predvladaju, jer im je to u interesu, za razliku od privilegiranih dominantnih društvenih grupa koje postojeće društvene nepravilnosti prikazuju kao prirodne i nezaobilazne. Treće, epistemologija stajališta tvrdi da prikazuje društvo u skladu s univerzalnim ljudskim vrijednostima, nasuprot stajalištu privilegiranih koji prikazuju svijet u skladu sa svojim interesima (Anderson, 2012).

Stajališta marginaliziranih nisu ideološki neutralna⁴ jer uvažavaju tvrdnje da je cjelokupno znanje podložno kritici i interpretaciji. Stajališta marginaliziranih i potlačenih su "objektivnija", jer "samo parcijalna perspektiva obećaje objektivno geganje (Haraway, 1991:192). Pogled "odozdo", s lokacije marginaliziranih društvenih grupa, nije lako ostvariti, pa čak i ako ga "prirodno" nastanjujemo. Stajalište (standpoint) treba dosegnuti. On nije samo perspektiva koju treba zauzeti nego nešto za što se treba izboriti i što zahtijeva kritičko sagledavanje struktura moći (Harding, 1986). Zbog ovog zahtjeva feministička teorija stajališta je ona koja postavlja vezu vezu između znanja i politike u središte svoje analize

⁴ Donna Haraway koristi pojam "nevina".

želeći objasniti učinke koje različite politike imaju na stvaranje znanja (Harding, 1993). Pozicija potlačenih mora biti otvorena za kritičko promišljanje jer obećava "adekvatnije, održivije, objektivnije, transformativne priče o svijetu" (Haraway, 1991:191).

Kada su u pitanju rodni odnosi feministička teorija stajališta epistemološku privilegiju daje ženskom stajalištu jer žene kao klasa imaju bolji uvid i bolji pristup informacijama o tome čije se potrebe bolje ispunjavaju u patrijarhatu (Hartsock, 1987; Rose, 1987, prema Anderson, 2012). Žene kao klasa bolje uviđaju kako patrijarhat funkcionira. Žene kao klasa uviđaju da patrijarhat funkcionira u korist muškaraca. Feminističke teoretičarke stajališta razotkrivaju ovakav neprirodan patrijarhalni društveni poredak, koji jednako prirodno izgleda i tlačiteljima i potlačenima (Code, 1991). Feministička teorija stajališta epistemološku privilegiju dodjeljuje ženskom stajalištu.

Različite su društvene situacije koje mogu poslužiti kao povod za epistemološko privilegiranje ženskog stajališta (Anderson, 2012). Prve dvije su centralnost i objektivizacija žena kao seksualnih objekata. Žene su glavne u reproduktivnom sustavu počevši od podizanja djece do brige za njihova tijela jednako kao što su radnici glavni u sustavu proizvodnje dobara. Budući da pomažu svačije potrebe u kućanstvu žene su u boljoj poziciji vidjeti kako funkcionira patrijarhat. U isto vrijeme, muškarci nisu svjesni kako neke njihove radnje potkopavaju interese podređenih. Sljedeće što može poslužiti kao povod za epistemološko privilegiranje jesu reprezentacije žena kao seksualnih objekata. Žene su podređene muškarcima putem seksualne objektivizacije, a proces je to koji uključuje i epistemološku objektivizaciju (MacKinnon, 1999; prema Anderson, 2012). Žene putem feminističkih kampanja protiv zlostavljanja, pornografije i traženjem većih reproduktivnih prava iznose na vidjelo proces seksualne objektivizacije koji se uvijek predstavlja kao prirodan i nužan. Ženski stil spoznavanja uzima se kao epistemološki superioran jer nadilazi dihotomiju subjekta i objekta spoznaje i zato jer je etika brige superiornija etici dominacije. Ženski kognitivni stil prije će proizvesti reprezentacije svijeta koje su u skladu s univerzalnim ljudskim vrijednostima i interesima nego u skladu s interesima dominantnih klasa (Rose, 1987; prema Anderson, 2012). Epistemološka privilegija leži u samoj potčinjenosti jer je ženama u interesu da razotkriju svoju potčinjenost. Višestruko potčinjeni su i višestruko epistemološki privilegirani (Collins, 1990; prema Anderson, 2012). Čak ako feministička teorija stajališta ne može dati jasne potvrde o svome privilegiranom shvaćanju realnosti, ona barem može ponuditi reprezentacije svijeta koje su mnogo korisnije ženama od drugih

(Harding, 1991). Na osnovu ove tvrdnje unutar feminističke teorije razvilo se crnačko žensko stajalište koje objašnjava iskustva rasizma i seksizma crnih žena.

Feminističkoj teoriji stajališta može se uputiti mnogo kritika jer se povremeno doima nedorečena, nedostatno obrazložena i teško moguća operacionalizirati. Kritike su upućene na račun pluralizma, relativizma, etnocentrizma, zbog tvrdnje o epistemološki privilegiranom položaju ženskog stajališta a posebice zbog pristupa subjektima znanja, zbog odbijanja normi objektivnosti, zbog usmjerenosti na praktičnu upotrebu teorije i njezino zaokruživanje kroz političku borbu. Etnocentristička optužba je odbačena jer su naglašeni svi tuđi životi koji nisu dominantni. Zatim, feministička teorija stajališta ne tvdi da postoji jedan, idealan ženski život koji treba poslužiti kao polazište za razmišljanje. Jednako tako ne zagovara relativizam. Teorija stajališta ne tvrdi da su sve ideje jednako korisne kao resurs nego upravo suprotno: neke društvene situacije su korisnije kao resurs. Najpoznatija kritika upućena je feminističkoj teoriji stajališta zbog poimanja objektivnosti. Prema Harding "objektivnost se temelji na čvrstoj granici između objekta i subjekta spoznaje i bespovratno je krivo upotrijebljena u rasističkim, imperijalističkim, homofobnim i androcentričnim znanstvenim projektima" (2004:137). Osim kritike objektivnosti konvencionalne znanosti, "problematičan je i subjekt spoznaje koji je feminističkoj teoriji heterogen, nekoherentan, kontradiktoran, utjelovljen, vidljiv, ima svoju društvenu lokaciju i nije ništa drugačiji od objekta znanja" (Harding, 2004:133).

Feminističkoj teoriji stajališta neosporno je priznati i doprinose kojima je obogatila suvremenu znanost. Feministička teorija stajališta s vremenom je od prvotno eksplanatorne dosegla i status preskriptivne teorije, to jest, one koja će razviti nove koncepte i opisivati metodu budućih feminističkih istraživanja (Harding, 2004). Jedan od takvih koncepata je "stroga objektivnost" kojoj ću pridati posebnu pažnju u radu jer je smatram egzemplarnim konceptom kojim je feministička teorija stajališta pridonijela korpusu svekolike znanosti. Uz koncept "strogosti objektivnosti" usko se veže koncept "refleksivnosti". Razmatranju ovih središnjih pojmova prethodit će analiza redefiniranja odnosa subjekta i objekta istraživanja i važnost emocionalnog angažmana; koncepti smještenog znanja i društvene lokacije. Smatram da je najuputnije feminističku teoriju stajališta objašnjavati kroz analizu i prikaz osnovnih konceptualnih pojmova, budući da feminističke teoretičarke stajališta nisu sažeto i konkretno izlistale prijedloge za poboljšanjem objektivnosti konvencionalne znanosti. "Feministička teorija stajališta ne pruža sažet prikaz vlastitih metodoloških principa nego je spoj različitih ali

duboko povezanih i isprepletenih diskursa-moralnog, političkog i epistemološkog" (Gvozdanović, 2008:32).

Metoda koja će se u radu koristiti je sekundarna teorijska analiza selektivnih radova najistaknutijih teoretičarki ovoga područja. Polazeći od šire kritike konvencionalne znanosti analizirat ću temeljne koncepte sa područja feminističke teorije stajališta jer se kroz njih jasno vide glavni prijedlozi i zahtjevi feminističke teorije stajališta za poboljšanjem konvencionalne znanosti. Analizirat će se ovi odabrani koncepti: dihotomija subjekta i objekta spoznaje, koncept smještenog znanja, koncept društvenih lokacija, koncept znanstvenih zajednica kao subjekata spoznaje prvoga reda, koncept emocionalnog angažmana dok ću poseban naglasak staviti na analizu koncepta stroge objektivnosti i s njim povezanim konceptom reflektivnosti.

Poseban je naglasak na konceptu stroge objektivnosti zbog njegovog doprinosa formiranju jasnijih metodologijskih smjernica za buduću znanost. Odabirom ovog pojma kao središnjeg priznaju se zasluge Sandri Harding koja ga je kreirala i koja se često navodi kao zajednički nazivnik mnogim teoretičarkama stajališta. Sandra Harding je svojim akademskim radom uvelike pridonijela konceptualizaciji feminističke teorije stajališta.

3. FEMINISTIČKA KRITIKA OBJEKTIVNOSTI KONVENCIONALNE ZNANOSTI

Kritika objektivnosti konvencionalne znanosti najbolje se može sažeti riječima Sandre Harding: "Objektivnost konvencionalne znanosti nije problematična sama po sebi nego činjenica da konvencionalna znanost nije dovoljno objektivna" (Harding, 1993: 64). Feministička teorija stajališta preispitala je normativnost konvencionalnih tvrdnji o objektivnosti u znanosti kao što su tvrdnja da je cilj znanosti spoznati stvari kakve jesu neovisno o spoznavatelju. Zatim, tvrdnja da kada se spoznavatelj emocionalno udalji, kada usvoji vrijednosno neutralan stav i kada provodi istraživanja u kontroliranim uvjetima, može biti siguran da nije zauzeo perspektivu, subjekt spoznaje može biti siguran u aperspektivnost, "pogled niotkud" i vanjsko vodstvo tijekom istraživanja⁵. Feministička teorija stajališta nije kritizirala cjelokupan koncept objektivnosti znanosti nego neke specifične tvrdnje o objektivnosti znanosti. Sljedeće tvrdnje o objektivnosti su problematične i feministička teorija stajališta im je osporila normativnost (Anderson, 2012):

- a) Dihotomija subjekta i objekta
- b) Nazauzimanje perspektive (aperspektivnost)
- c) Emicijalna odvojenost i/ili udaljenost spoznavatelja od objekta spoznaje
- d) Vrijednosna neutralnost
- e) Kontrola objekta spoznaje prilikom istraživanja i
- f) Vanjsko vodstvo (Anderson, 2012).

3.1. Dihotomija subjekta i objekta

Za feminističke teoretičarke stajališta problematična je tvrdnja da "objektivno" egzistira neovisno o spoznavateljima. Prema konvencionalnom shvaćanju znanosti, ako je cilj znanosti spoznati stvarnost kakva doista jest nužno je razlikovati i odvojiti subjekta od objekta spoznaje. Feminističke teoretičarke stajališta odbijaju tvrdnje da znanstveno ili "objektivno" istraživanje može spoznati "apsolutno" znanje i za njih to je problematična ontologija.

⁵ Ovakve i slične (danas) konvencionalne tvrdnje o objektivnosti znanosti pojavile su se tijekom sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, u vrijeme kada je Newtonova znanost smijenila skolastičku znanost. Znanstvenici koji su usvojili zahtjeve konvencionalno objektivne znanosti mogli su biti sigurni da su izbjegli pogreške prethodne znanosti i da će postići "apsolutne" koncepcije svemira (Williams, 1978; prema Anderson, 2012).

Feministička teorija stajališta promijenit će kako subjekta tako i objekta spoznaje. "U konvencionalno shvaćenoj objektivnosti znanosti objekt je pasivan, podložan moći subjekta (spoznavatelja) i igralište njegove moći (kroz imenovanje, kategorizaciju, klasifikaciju, aproprijaciju, dominaciju), budući da je nužno da svijet bude "objektiviziran kao stvar, a ne kao agent" (Haraway, 1991:198). Objekt smještenih znanja nikada nije osnova ili resurs činjenja ili aproprijacije, već je akter, agent, iako podložan autorstvu koje će biti izraženo u objektivnim znanjima. Središnji zahtjev feminističke teorija stajališta je da "objekt mora postati akter u *svim* znanostima" (Haraway, 1991:198). Objekt postaje "aktivan entitet" (Haraway, 1991:198) s kojim se može, i treba, ući u dijalog. Kada je objekt aktivan entitet i kada je sposoban djelovati, otvara se mnogo do sada posve nezamislivih problema i mogućnosti u odnosu s objektom. "Binarnosti i dualizmi nestaju" (Haraway, 1991:199). "Nema smrti subjekta budući da je objekt odjednom oživio" (Haraway, 1991:185). Prema ovim naputcima, logiku otkrića nadomjestit će odnos "konverzacije" koji je nabijen moći i u kojem akteri djeluju jedan na drugoga do te mjere da se međusobno konstruiraju. Objekti su "materijalno-semiotički akteri" koji postaju aktivni i stvaraju značenje (Haraway, 1991:200).

Od nastanka feminističke teorije stajališta pa do današnjih dana mijenjali su se koncepti subjekta i objekta spoznaje koje ona zastupa. Prvotne feminističke teorije stajališta pod utjecajem marksističke epistemologije, i u skladu s tom tradicijom, tvrdile su da sve žene, budući da imaju iste potrebe i interese, dijele isključivo jedno jedinstveno stajalište. Shodno tome, žene su shvaćene kao dio homogene i jedinstvene grupe. S vremenom su se feminističke teorije stajališta udaljile od utjecaja marksističke epistemologije i dospjele do sasvim drugačijih, postmodernističkih shvaćanja spoznajnog subjekta. Novije teorije sada tvrde da žene zauzimaju različite društvene lokacije. Shodno tome, spoznajni subjekt sada je heterogen i trajno obilježen svojom lokacijom. Spoznajni subjekt je i dalje "smješten" i "utjelovljen", ali sada mu se priznaje oblikovanje karakterističnom rodnom, klasnom, povijesnom i kulturalnom lokacijom (Alcoff i Potter, 1993:131). "Povijesna lokacija" oblikuje, iako ne determinira, kako znanost tako i sadržaj znanstvene misli jer spoznajni subjekti i objekti isti su kada su u pitanju "društvene sile koje ih oblikuju" (Harding, 1993:63-4).

3.2. Nezauzimanje perspektive (aperspektivnost)

Konvencionalna znanost tvrdi: da bi se postiglo "objektivno" znanje nužno je nadići lokaciju subjekta spoznaje. Jedna ovakva tvrdnja zahtijeva da subjekt spoznaje zauzme "pogled niotkud"⁶ prilikom istraživanja. Ono što će feministička teorija stajališta odgovoriti na ovakav zahtjev najbolje se može sažeti tvrdnjom Donne Haraway: "Samo parcijalna perspektiva obogaćuje objektivno gledanje i viđenje" (Haraway, 1991:187).

Feminističke teoretičarke stajališta Haraway (1991) i Anthony (1993) preispitale su samorazumljivost "pogleda niotkud", nezauzimanje perspektive te izbjegavanje pristranosti i pretpostavki. Obje tvrde da reprezentacije svijeta odražavaju interese, pozicije i pristranosti onih koji promatraju svijet i teško da to mogu izbjeći budući da znanstvene teorije uvijek idu iz dokaza koji im se nude. Feminističke teoretičarke tvrde da su pristranosti neophodne kada se započne teoretiziranje jer "dobro" istraživanje ne traži od subjekta spoznaje da odbaci svoje pretpostavke i pristranosti nego da proučava koje pristranosti su za konkretno istraživanje plodonosne a koje ga mogu navesti na netočne zaključke (Anthony, 1993; prema Anderson, 2012). Znanstvena praksa morala bi se reformirati u skladu s ovim zahtjevom, kako što to preporučuje naturalizirana epistemologija (Anthony, 1993; prema Anderson, 2012). Neke feminističke teoretičarke tvrde da tvrdnja o nezauzimanju perspektive ne samo da je epistemološki pogrešna nego ona otvara prostor daljnim pogreškama unutar znanstvenih teorija koje objašnjavaju svijet. Tvrdnja o nezauzimanju perspektive štetna je za subordinirane društvene grupe. Najradikalnija kritika kaže da oni koji imaju moć usvajaju ovu pretpostavku kako bi njome mogli opravdati svoju tvrdnju o intrinzičnoj prirodi i svojstvima koje objekt spoznaje odražava prilikom istraživanja. Kad muški promatrači koriste moć kako bi potakli žene da se ponašaju u skladu s njihovim željama (na primjer, da žensku submisivnost potčine svojim agresivnim seksualnim prednostima), ali pretpostave svoju aperspektivnost, tada pogrešno uočeno ponašanje žena pripisuju ženskoj intrinzičnoj prirodi (ženskoj pasivnosti) radije nego svojoj društveno pozicioniranoj moći. Androcentrična projekcija muških želja na žene, predstavljena kao aperspektivna, omogućuje korištenje muške moći s ciljem da se žene ponašaju u skladu s muškim željama. Taj proces konstituira "objektifikaciju" žena koja je za žene štetna i epistemološki pogrešna jer neispravno interpretira modalnost promatranih pravilnosti. Interpretira ih kao nužne radije nego društveno uspostavljene. Neispravno interpretira uzroke promatranih pravilnosti. One se interpretiraju kao prouzročene intrinzičnom prirodom stvari radije nego osobnim stavom onog

⁶ "Porijeklo istraživanja nije u navodno univerzalnim ljudskim problematikama" (Harding, 1993:57).

koji promatra objekt spoznaje (MacKinnon, 1999, prema Anderson, 2012). Mogli bi da teorije stajališta ne samo da potvrđuju društvenu smještenost koja je neizbježan dio svih projekata koji tragaju za znanjem već, još važnije, transformiraju ju u sistematično dostupan znanstveni resurs.

3.3. Emicionalna odvojenost i/ili udaljenost spoznavatelja od objekta spoznaje

Feminističkoj epistemologiji stajališta problematična je tvrdnja koja kaže da će spoznavatelj biti "objektivniji" ako je emocionalno udaljen i/ili odvojen od objekta spoznaje. Konvencionalna znanost drži neophodnim da "dobar" znanstvenik bude emocionalno distanciran od objekta spoznaje. Ako želi izbjeći pogreške prilikom istraživanja "dobar" znanstvenik nužno mora držati emocionalnu distancu spram objekta spoznaje. Za feminističku teoriju stajališta ovo je sporan moment znanosti. Budući da su žene ustaljeno stereotipizirane kao emotivne, ovakav zahtjev u konačnici marginalizira položaj žena u znanosti (Keller, 1985; Bordo, 1987). Keller i Bordo tvrde da ovaj zahtjev služi muškim neurotičnim anksioznostima da se očuvaju oštre granice između sebe (self) i drugih. Služi držanju žena i "ženskoga" na sigurnoj udaljenosti (Keller 1985; Bordo, 1987). Ovim zahtjevom za emocionalnom odvojenosti i/ili udaljenosti subjekta od objekta spoznaje odražava se svekolika androcentričnost znanosti. Zahtjev za emocionalnom odvojenosti i/ili udaljenosti subjekta spoznaje od objekta spoznaje produkt je i odgovornost "muške" znanosti (Keller, 1985; Bordo 1987).

3.4. Vrijednosna neutralnost

Konvencionalna znanost tvrdi da će subjekt spoznaje biti "objektivniji" prema objektu spoznaje kada usvoji neutralan evaluativni stav. Ovaj zahtjev se opravdava tvrdnjom da je vrijednosna neutralnost psihološki stav koji subjekt spoznaje treba usvojiti kako bi izbjegao privlačnost dogmatičnog, ideološki obojanog i/ili politički motiviranog istraživanja. Međutim, za feminističke teoretičarke stajališta inzistiranje na vrijednosnoj neutralnosti je samozavaravajuće i nerealno (Potter, 2001; Longino, 1990, Harding, 1991, Wylie, 2003). Samoporažavajuće je kada se znanstvenici predstavljaju kao neutralni prilikom istraživanja jer onda ne mogu prepoznati na koji način su njihove vrijednosti, interesi i zaključci oblikovani. Ne mogu svoje vrijednosti, koje ionako oblikuju istraživanje, izložiti kritikama drugim. Feminističke teoretičarke stajališta tvrde da vrijednosna neutralnost zaboravlja mnoge dobre utjecaje koje vrijednosna prosudba ima u tijeku i prilikom formiranja rezultata istraživanja. Feministička teorija stajališta reći će da postoje druge metode kojima se može spriječiti

dogmatično, ideološki obojano i/ili politički motivirano istraživanje, ali jedna od njih nikako nije "vrijednosna neutralnost" subjekta spoznaje (Anderson, 2004; Longino, 2001).

3.5. Kontrola objekta spoznaje prilikom istraživanja

Konvencionalna znanost tvrdi da se "pravo", "objektivno" znanje o objektu spoznaje dobiva kada ga se kontrolira u određenim uvjetima prilikom istraživanja. Ovaj zahtjev najbolje izlazi na vidjelo u eksperimentalnim kontroliranim istraživanjima i prilikom upotrebe metode promatranja⁷. Uvriježeno mišljenje je da će kontrolirana eksperimentalna istraživanja ishoditi epistemološki privilegirane dokaze o objektu istraživanja nego neke od metoda "subjektivnih" načina dolaska do rezultata⁸. Feminističke teoretičarke stajališta tvrde da je zahtjev za kontrolom zapravo zahtjev koji odražava zahtjeve šireg društva kojeg kontrolira specifična muška moć. Epistemološka privilegija koju uživa eksperimentalno istraživanje u kontroliranim uvjetima odražava andocentrizam⁹ i društveni prestiž svega što je povezano s "muškim" (Merchant, 1980; Smith, 1974; prema Anderson, 2012). Feministička teorija stajališta ne priznaje epistemološku privilegiju eksperimentalnih istraživanja nad istraživanjima koja se baziraju na osjećajnosti, "ljubavi"¹⁰ i korporativnom angažmanu spram objekta spoznaje. Kontrolom istraživanja stvaraju se tek parcijalna objašnjenja objekta spoznaje koja služe interesima onih koji rukovode istraživanjima (Tiles, 1987; prema Anderson, 2012).

3.6. Vanjsko vodstvo

Feminističkoj teoriji stajališta problematična je tvrdnja konvencionalne znanosti koja kaže da svako "objektivno" znanje mora biti vanjski vođeno unaprijed formiranim širim predodžbama svijeta (reprezentacijama). Tvrdi se da sadržaj "objektivnog" znanja ne određuje subjekt spoznaje nego je on vanjski vođen unaprijed davno formiranim shvaćanjima. Da bi se doseglo "objektivno" znanje subjekt spoznaje mora biti vođen unaprijed formiranim shvaćanjima o "prirodi" objekta, a ne pretpostavkama i pristranostima subjekta spoznaje u datom trenutku (Anderson, 2012).

⁷Eksperimentalne metode u kontroliranim uvjetima promatraju reakcije objekta spoznaje u određenim uvjetima.

⁸Neke od ovih metoda su: promatranje sa sudjelovanjem, dijalog, politički angažan/uključenost i/ili briga za potrebe konkretnog objekta spoznaje.

⁹Muški pogled pogrešno predstavljen kao univerzalan.

¹⁰Imenica ljubav (love) u engleskom jeziku ima puno širi opseg nego što je to slučaj u hrvatskom jeziku. U hrvatskom jeziku "ljubav" se upotrebljava u afektivnom smislu.

Feminističke teoretičarke stajališta ovakav zahtjev konvencionalne znanosti drže pogrešnim. Općenito, odbijaju kontrastiranje i stvaranje dihotomija između "vanjski" i "unutarnji" ("subjektivno") vođenih istraživanja. Tvrde da teorije ne mogu biti vođene samo izvanjskim znanjem o "prirodi" objekta. Subjekt spoznaje tijekom istraživanja mora donijeti brojne odluke pitajući se kako najbolje shvatiti i predstaviti objekt spoznaje te kako najbolje predstaviti zaključke do koji je došao (Longino, 1990; Nelson, 1990). Tvrđnja da su znanstvene teorije rezultat isključivo vanjski vođenih istraživanja je netočna tvrdnja. Znanstvenik je zaštićen pomoću ovog zahtjeva. Pod zahtjevom za vanjski vođenim istraživanjem, znanstvenik je oslobođen odgovornosti da opravdava i obrani odluke koje je donio prilikom istraživanja (Haraway, 1989).

Feministička teorija stajališta smatra da nabrojene i problematične tvrdnje o objektivnosti znanosti generiraju parcijalno znanje o svijetu koje se pogrešno prezentira kao kompletno i univerzalno. Takvo generirano parcijalno znanje je andocentrično znanje koje prezentira svijet s muškog gledišta i služi muškim interesima i/ili interesima drugih dominantnih društvenih grupa. Subjekti spoznaje naklonjeni konvencionalnim zahjevima za objektivnosti znanosti pozivaju se na kvalitetu istraživanja koja je kontrastna "ženskim" načinima spoznaje i istraživanja. Ovakvo što rezultira isključivanjem žena iz znanstvenih istraživanja i/ili oduzimanjem njihova epistemološkog autoriteta. Uvriježene tradicionalne koncepcije objektivnosti zanemaruju "ženske" načine spoznaje i teoretiziranja. Na primjer, zanemaruje se osjećajna angažiranost i svjesnost perspektive s koje se spoznaje tako karakteristična za ženske načine istraživanja (Anderson, 2012). Znanstvenici koji se pridržavaju netočnih koncepcija objektivnosti i tvrde da je njihovo istraživanje vanjski vođeno, bez zauzimanja perspektive mogu naići na sustavne pogreške, kao što su pogreške planiranja i djelomičnost; pogreške koje bi "objektivna" znanost trebala moći izbjeći.

Konvencionalne tvrdnje o objektivnosti znanosti sprječavaju svoje sljedbenike da prepoznaju i isprave nepravilnosti na koje nailaze. Sve dok ih znanstvenici slijepo slijede ne preispitujući pritom utemeljenost zahtjeva za objektivnošću oni svojim ustrajanjem u prakticiranju takve znanosti ojačavaju znanstvene pogreške i nepravilnosti. Kritika objektivnosti tradicionalne znanosti pružila je uvid u točke razilaženja feminističke teorije stajališta i konvencionalno shvaćene objektivnosti znanosti. Dala nam je uvid u općeprihvaćene, nepreispitivane tvrdnje o objektivnosti znanosti kojima se vodimo prilikom istraživanja. Za još potpunije shvaćanje i metodološku konceptualizaciju poboljšanja

trenutačnog stanja u znanosti vrijedi analizirati četiri temeljna koncepta objektivnosti feminističke teorije stajališta.

4. KONCEPCIJE OBJEKTIVNOSTI U FEMINISTIČKOJ TEORIJI STAJALIŠTA

Feministički koncept objektivnosti znanosti razrađen je kroz kritiku konvencionalne znanosti. Pri tome se izbjegavaju ontološki uvidi, kao što je dihotomija subjekta i objekta, po kojima je objektivnost *apriori* ideja o onome što se poima kao stvarno. Feminističke teoretičarke stajališta radije izabiru ostaviti otvoreno pitanje koji tipovi entiteta postoje. Feminističke koncepcije objektivnosti su proceduralne. Tvrdi se da su rezultati istraživanja to objektivniji što se više mogu poduprijeti objektivnijim procedurama. Feminističke teoretičarke daju metodološke smjernice za izbjegavanje seksističkih i andocentričnih pogrešaka i pristranosti koje su uočile u konvencionanoj znanosti. One ne daju cjelovit "popis" prijedloga jer je: "feministička teorija stajališta i metoda, i metodologija, i epistemologija, i filozofija, i politička strategija (Harding, 2004:2).

Eichler (1988) je objašnjavala kako izbjeći andocentrizam, pretjerane generalizacije (overgeneralization), rodnu neosjetljivost i dvostruke standarde prilikom istraživanja jer feminističke teoretičarke tragaju za istraživačkim metodama koje će utjeloviti feminističke vrijednosti, kao što je na primjer, važnost *roda* prilikom istraživanja nekog društvenog fenomena (Nielsen, 1990; Reinhartz, 1992, prema Anderson, 2012). Neki teoretičari tvrde da feminizam zahtjeva kontroverzne metodološke standarde; da preferira kvalitativne nad kvantitativnim metodama. Ipak, feminističke teoretičarke žestoko se protive ovim tvrdnjama (Greaves, Wylie & Staff, 1995; prema Anderson, 2012). Harding (1987) tvrdi da ne postoji isključivo jedna feministička metoda istraživanja. Kad se feminističke teoretičarke bave znanošću moraju biti voljne prihvatiti različite metode. Koju metodu će u konačnici odabrati ovisi o predmetu istraživanja (Harding, 1987).

4.1. Novi subjekt spoznaje

Konvencionalna znanost podrazumijeva da je subjekt spoznaje onaj koji bi trebao imati neka distinktivna obilježja od objekta spoznaje. Subjekt spoznaje treba biti kulturološki i povijesno bestjelesan i nevidljiv, jer je prema definiciji znanje univerzalno. Subjekt spoznaje različit je po vrsti od objekta spoznaje čija svojstva znanstvenim znanjem opisuje i objašnjava. Potonji je određen prostorom i vremenom. "Iako je subjekt spoznaje za empiriste transpovijesan, znanje inicijalno proizvode pojedinci i skupine pojedinaca (što se odražava u praksi znanstvenih nagrada i počasti), a ne kulturološki specifična društva ili podskupine društva kao što su određena klasa, spol i rasa. Subjekt spoznaje je homogen i jedinstven zato što znanje mora biti konzistentno i koherentno" (Harding, 1993:63).

Kad bi se dopustilo da subjekt znanja bude višestruk ili heterogen, tada bi znanje koje proizvode takvi subjekti bilo višestruko i proturječno (Anderson, 2012). Za feminističku teoriju stajališta subjekti znanja suprotstavljaju se svim nabrojanim distinktivnim obilježjima. Prema feminističkoj teoriji stajališta subjekti znanja su utjelovljeni i vidljivi, zato što su životi iz kojih je počela misao uvijek prisutni i vidljivi u rezultatima istraživanja. Ovo je istinito čak i unatoč tome što način na koji se znanstvena metoda oprecionalizira obično uspijeva ukloniti sve osobne ili pojedinačne otiske iz rezultata istraživanja. No osobni otisci nisu problem kojim se teorija stajališta želi baviti. Misao jednog doba je od tog doba, i zabluda da nečija misao može izbjeći povijesnu smještenost je samo jedna od misli koja je tipična za dominantne skupine u ovim i drugim dobima. "Znanstveno svjetsko stajalište" je, u biti stajalište dominantnih skupina modernih zapadnih društava, kao što to povijest znanosti ponosno ističe (Harding, 1993). Teorije stajališta se jednostavno ne slažu s daljnjim apovijesnim i inkoherentnim tvrdnjama da sadržaj "moderne" i "zapadn" znanstvene misli, također, paradoksalno, nije oblikovan prema njezinoj povijesnoj lokaciji. Činjenica da su subjekti znanja utjelovljeni i društveno locirani ima posljedice da se fundamentalno ne razlikuju od objekata znanja. Trebali bi pretpostaviti uzročnu simetriju u smislu da iste vrste društvenih sila koje oblikuju objekte znanja također oblikuju, ali ne definiraju, vlasnike znanja i njihove znanstvene projekte. Ovo se može činiti istinitim isključivo za objekte znanja društvenih znanosti, a ne za objekte koje proučavaju prirodne znanosti.

Znanje proizvode znanstvene zajednice, a ne primarno pojedinci. Subjekti spoznaje za feminističku teoriju stajališta su višestruki, heterogeni i kontradiktorni ili inkoherentni, nisu jedinstveni, homogeni i koherentni kao što su za empirijsku epistemologiju (Alcoff i Potter, 1993). Feminističko znanje je počelo iz života žena, no počelo je iz života mnogih različitih žena; nema tipičnog ili esencijalnog ženskog života iz kojeg feministi počinju svoje razmišljanje. Štoviše, ti različiti životi žena su u važnom pogledu suprotstavljeni jedni drugima. Feminističko znanje je proizašlo od europskih i afričkih žena, od ekonomski privilegiranih i siromašnih žena, od lezbijki i heteroseksualnih žena, protestantkinja, Židovki i islamskih žena. Misao koja počinje iz bilo kojeg od ovih različitih oblika života može generirati manje pristrano i iskrivljeno viđenje prirode i društvenog života (Alcoff i Potter, 1993).

Subjekt feminističkog znanja je višestruk, heterogen i učestalo kontradiktoran na drugi način koji zrcali situaciju za žene kao klasu. Misliteljica čija svijest je dvosmjerna, *outsjaderica* iznutra, marginalna osoba koja se sada nalazi u središtu, osoba koja je predana,

je ona koja je po svojoj naravi bar djelomično u suprotnosti; liberalna feministkinja, društvena feministkinja, Sandinista feministkinja, islamska feministkinja, ili feministička znanstvenica koja je generirala feminističku znanost i nova znanja (Harding, 1993). Početak misli iz kontradiktorne društvene pozicije generira feminističko znanje. Stoga logika direktive da "misao počne iz života žena" zahtjeva da mišljenje započnemo iz više života koji su u mnogočemu u sukobu jedni s drugima, od kojih svaki ima višestruke i oprečne obveze. Ovo se može činiti pretjeranim zahtjevom ili čak nemogućim, zato što je zapadna misao zahtijevala fikciju koju imamo i stoga razmišljanje iz unitarnih i koherentnih života. No izazov učenja razmišljanja iz perspektive više od jednog života kad su ti životi u sukobu jedni s drugima poznata je antropolozima, povjesničarima, pregovarateljima u sukobima, radnicima u domaćinstvima, ženama, majkama i većini nas u mnogim svakodnevnim kontekstima (Harding, 1993).

4.2. Smještena znanja

Bilo kakva analiza objektivnosti u feminističkim teorijama stajališta može otpočeti od tvrdnje Donne Haraway da "feministička objektivnost jednostavno znači smještena znanja" (Haraway, 1991:188). Mnoge feminističke teoretičarke i teoretčari/ke novijih društvenih pokreta, tvrde da, ne samo da je poželjno usvojiti (naizgled) očiglednu kontradikciju pojmova društveno smještenog znanja, nego je nužno. Kod konvencionalnog viđenja, društveno smještena vjerovanja broje se isključivo kao mišljenja. Kako bi se postigao status znanja, uvjerenja bi se trebali osloboditi od, premašiti, svoje izvorne veze s lokalnim, povijesnim interesima, vrijednostima i programima. Međutim, kao što je istakla Donna Haraway, ispada da je moguće "istodobno imati viđenje radikalnog povijesnog slučaja za sve tvrdnje i poznate subjekte, kritičku praksu za prepoznavanje naši vlastitih "semiotičkih tehnologija" za stvaranje značenja i ne-besmisleni predanost vjernim primjerima "stvarnog" svijeta..." (Smith, 1990:46). "U feminističkoj objektivnosti radi se o ograničenoj lokaciji i smještenom znanju, a ne o transcendenciji i odvajanju subjekta i objekta" (Haraway, 1991:190). Smještena znanja su koncept, ideal tip, imperativ, epistemološki alat koji traži novi subjekt i nova vidljiva tijela, novi objekt, novu metaforu (promjenu u odnosu tijela i jezika), novu metodu (pozicioniranje), jasno vidljivu lokaciju, nove tehnologije vizualizacije, feminističko gledanje te novu objektivnost kako bi se stvarala znanja koja su bolja, točnija i koja je moguće pozvati na odgovornost kako bi se na takvim znanjima u svim znanostima izgradio novi i bolji svijet.

Donna Haraway je prepoznala feministkinje kao one koje moraju "ponovno prisvojiti znanost koja je sada retorička" (Haraway, 1991:23). U svom poznatom članku "Situated

Knowledges: The Science Question in Feminism and Priviledge of Partial Perspective" iznosi oštru kritiku objektivnosti znanosti, kako prirodnih tako i društvenih, putem koje izrađuje i predstavlja svoje koncept smještenih znanja. Doktrinarna objektivnost ograničava znanost i, shodno tome, nije ju nužno ispoštivati. Znanost se bavi "potragom za translacijom, konvertibilnošću, mobilnošću značenja i univerzalnosti" (Haraway, 1991:187) koje su zapravo redukcionističke jer u translacijama i konverzacijama postoji samo jedan, muški standard.

Haraway se zalaže za "utjelovljenu objektivnost" (termin koji je posudila od Sandre Harding). "Utjelovljena objektivnost" prihvaća paradoksalnost i kritičnost projekata feminističke znanosti. Za Haraway to znači prihvaćanje smještenih znanja. "Sa stajališta Gospodara, Muškarca, Jednog Boga čije oko proizvodi, prisvaja i određuje razlike nije moguća objektivnost" (Haraway, 1991:193). Objektivnost postaje rezultat (političke i akademske) borbe i na određen način postaje rezultat smještenih znanja. Potrebne su nam povezanost, umreženost i mogućnosti prenošenja znanja o tijelima. Kako bi to bilo moguće nužno je promijeniti metaforu. Oblikovanja nove metafore zahtijeva utjelovljeno "gledanje". "Moramo izbjeći zamku gledanja "svega ni od kuda" koja je privilegija neoznačenog, Bijelog Muškarca kojeg feminizam veže uz pojam objektivnosti" (Haraway, 1991:193).

Objektivnost se veže uz "partikularno i specifično utjelovljene", a ne uz "lažno obećanje transcendentnosti" koje nema granice i ideologije koje se tiču odnosa tijela i jezika. "Samo parcijalna perspektiva obogaćuje objektivno gledanje i viđenje" (Haraway, 1991:187).

Objektivnost kakvu zagovara Donna Haraway je locirana i utjelovljena. Subjekt i objekt u njejoj teoriji nisu razdvojeni jasnom granicom jer znanja koja nastaju moraju biti smještena i utjelovljena. Upravo stajališta potlačenih idealna su za stvaranje smještenih znanja. Stajališta potlačenih nisu ideološki neutralna¹¹ jer uvažavaju tvrdnje da je svo znanje podložno kritici i interpretaciji. Međutim, stajališta potlačenih su "objektivnija" jer "samo parcijalna perspektiva obećaje objektivno gledanje (Haraway, 1991:192). Pogled "odozdo" nije lako ostvariti, pa čak i ako ga "prirodno" nastanjujemo. Zbog toga, pozicija potlačenih mora biti otvorena za kritičko promišljanje jer obećava "adekvatnije, održivije, objektivnije, transformativne priče o svijetu" (Haraway, 1991:191).

Feminističke teoretičarke stajališta su oprezne kada govore o parcijalnosti i njihov stav je da treba biti na oprezu kod parcijalnosti, jer nije svaka parcijalna perspektiva jednako iskoristiva. Relativizam je, primjerice, jednako parcijalna perspektiva. Potrebno je povezati

¹¹ Haraway koristi pojam "nevina".

znanja s tijelom, a ne kao do sada inzistirati na njihovom odvajanju. Konkretno, subjekt spoznaje se ne treba odvajati od objekta spoznaje. Subjekt spoznaje se treba cijepati i podijeliti unutar sebe, treba postati heterogen i višestruk (Radičević, 2012). Zbog ove podijeljenosti, nepotpunosti i parcijalnosti subjekt spoznaje ima mogućnost "gledanja" iz tuđe lokacije, kao da je postao drugi, iz čije lokacije gleda. "Subjekt ne traži poziciju identiteta nego parcijalne veze, odnosno objektivnosti" (Haraway, 1991:193). Niti na jednoj poziciji se ne može biti u potpunosti i u cijelosti. Nije moguće neposredno vidjeti sa stajališta potlačenih. Potrebni su nam "instrumenti gledanja" koji "posreduju stajalište", dok je znanje s tih pozicija "fantastično, izobličeno i racionalno" (Haraway, 1991:193). Prema ovom shvaćanju objektivnost je kritičko pozicioniranje koje je nemoguće samo s "pozicije Gospodara, Bijelog Muškarca, Jednog Boga" (Haraway, 1991:193). Ključna praksa pozicioniranja i utemeljenje znanja oko "gledanja". Prednost pozicioniranja i smještenih znanja je odgovornost za prakse u svim znanostima (Radičević, 2012). Pitanje lokacije ključno je za svaku perspektivu.

4.3. Rod kao element lokacije i porodovljeno znanje (gendered knowledge)

Lokacija oblikuje ono što subjekt spoznaje zna i može znati. Lokacija se sastoji od pripisanih identiteta (kao što su rasa, rod, seksualna orijentacija, etnička pripadnost, kasta, srodstvo, i drugi) i društvenih uloga i veza povezanih s identitetom (to mogu biti poslovi, pripadnost političkoj stranci, i slično). Rod je oblik društvene lokacije (Anderson, 2012). Smješteno znanje i rod generiraju porodovljeno znanje (gendered knowledge). Porodovljeno znanje utječe na spoznaju i na ono što ljudi misle da znaju o svijetu (Anderson, 2012). Feministička teorija stajališta zanima se na koje načine rod može utjecati na subjekta spoznaje, prije i tijekom istraživanja.

Postoji više načina na koje rod utječe na ono što ćemo misliti da znamo i ono što ćemo držati da je "znanje". Jedan od njih je proces socijalizacije tijekom koje usvajamo obrasce ponašanja. Učimo kako se ponašati u tijelu u kojem smo rođeni. Kao dječaci i djevojčice usvajamo različite obrasce i pravila ponašanja. Dječaci imaju više fizičke slobode, agresivnije se igraju od djevojčica, opušteniji su i ne mare za odjeću. Djevojčice se uči formalnom i skromnom držanju, tihoj igri i ne potiče ih se u tolikoj mjeri kao dječake na razvoj motoričkih vještina. Djevojčice se uči urednosti i u većoj mjeri samosvjesnosti oko odjeće i izgleda nego dječake. Jednom kada se ove norme internaliziraju one snažno utječu ponašanje u odrasloj dobi (Anderson, 2012). Žene rijetko kada svjesno prepoznaju vlastitu potlačenu poziciju. Sklonije su svijet sagledavati u širem kontekstu, iz takozvanog "trećeg lica". Na, primjer, iako znaju što je seksualno uznemiravanje, rijetko će priznati "Ja sam bila seksualno

uznemiravana". Nužno je da žene počnu govoriti iz "prvog lica". Žene trebaju prepoznati i priznati svoje životne teškoće najprije u "prvom licu", a tek onda kao dio šireg društvenog okvira. Rod utječe na spoznaju i ono što znamo na još neke načine. Iz emocionalnih reakcija osobe na neki problem možemo iščitati predodžbe koje ona nosi u sebi. Emocionalne reakcije osobe mogu biti validan izvor znanja o vladajućim perspektivama i reprezentacijama te osobe (Anderson, 2012). Rod utječe i na to koje ćemo vještine usvojiti tijekom života. Neke vještine su označene kao muške, a neke kao ženske. Rod osobe će utjecati na mogućnost pristupa usvajanju različitih vještina. Time će se formirati različita znanja. Dalje, muškarci i žene imaju različite kognitivne stilove. Rodne norme utječu na tijek i/ili oblik razgovornih situacija. Rodne norme utječu na formiranje različitog rječnika i pojmova kojima muškarci i žene komuniciraju. Štoviše, u nekim društvenim kontekstima ženama nije dozvoljeno govoriti, ili ih se ako govore prekida, možda ih se ignorira ili njihovi komentari bivaju odbačeni. Imaju različita pozadinska vjerovanja i svjetonazore koji u konačnici rezultiraju time da muškarci i žene imaju različita znanja i različite informacije o tome kako društvo funkcionira (Anderson, 2012).

Utjecaj roda na stvaranje različitog znanja i različitih pozadinskih vjerovanja može biti smanjen. Potrebno je da muškarci i žene podjednako sudjeluju u istraživačkim procesima, tijekom kojih je svaki rod pozvan pokušati shvatiti onaj drugi rod i kakvo iskustvo ono otvoriti "svjedočanstvima" jednih drugima (Anderson, 2012).

4.4. Znanstvene zajednice kao subjekti spoznaje (prvog reda)

Feministička teorija stajališta smatra da znanje prvenstveno proizvode znanstvene zajednice, a ne pojedinci. "Izvrсна ideja jednog znanstvenika postaje znanje tek kada je legitimirana i prihvaćena od strane znanstvene zajednice" (Alcoff i Potter, 1993:138). Znanstvene zajednice najprije će provjeriti svaku pojedinu znanstvenu tvrdnju istraživača i, sukladno tome ju legitimirati, prije negoli je proglasi znanstveno utemeljenim znanjem.

Kao subjekti spoznaje prvog reda, znanstvene zajednice se među sobom jako razlikuju. Znanstvene zajednice su heterogene, nekoherentne i neujedinjene. Povrh toga, znanstvenici unutar svake pojedine znanstvene zajednice među sobom se vrlo razlikuju kao pojedine osobe. Iako zajedno konstruiraju jednu epistemološku zajednicu, oni zauzimaju različite društvene lokacije. Različiti znanstvenici, smješteni u različite društvene lokacije formiraju različite epistemološke zajednice. Heterogenost koja ih karakterizira može biti dobar resurs znanosti jer, iako, mogu doći do istih spoznaja o prirodnom i društvenom svijetu, mogu doći i

do vrlo različitih i/ili čak oprečnih spoznaja o prirodnom i društvenom svijetu. "Heterogenost znanstvenika i znanstvenih zajednica može pridonijeti "boljoj" znanosti i cjelokupnu je približiti idealu stroge objektivnosti" (Alcoff i Potter, 1993:138).

4.5. Stroga objektivnost i refleksivnost

Feministička teorija stajališta uvela je pojam "stroge objektivnosti", izvela je strožije standarde maksimiziranja objektivnosti i preoblikovala teoriju stajališta. Značajan iskorak napravila je dodjeljujući marginaliziranim grupama nazamjenjivu ulogu u stvaranju "objektivnog" znanja. Feminističke teoretičarke stajališta, posebice Sandra Harding, tvrdile su da su konvencionalni standardi objektivnosti "preslabi" da bi mogli razotkriti vjerovanja, interese i vrijednosti koje dijele članovi epistemološke zajednice. Sandra Harding tvrdi da "uvijek ili gotovo uvijek široko-kulturna vjerovanja funkcioniraju kao dokaz u svakom stadiju istraživanja, počevši od odabira problema, formiranja hipoteza, dizajniranja istraživanja, uključujući organiziranje istraživačkih zajednica, prikupljanje podataka, interpretiranje i razvrstavanje podataka, raspravama o tome kada zaustaviti istraživanje, načinima na koje se rezultati istraživanja izvještavaju, i tako dalje" (Harding, 1993:69). Stoga, znanost treba jače i strože standarde objektivnosti. Konkretno, "znanost treba postati refleksivnija i treba moći pronaći načine kako nadići široko rasprostranjene seksističke, rasističke, klasne i eurocentrične kulturne pretpostavke, interese i vrijednosti" (Alcoff i Potter, 1993:140). Znanost treba postati objektivnija. "Stroga objektivnost" podrazumijeva refleksivnost i demokratsko uključivanje marginaliziranih grupa koje, potom, epistemološki privilegira¹². Jer, veće su šanse da će marginalizirane grupe prepoznati odlike prevladavajućih reprezentacija koje su usvojene bez preispitivanja.

Potom, stroga objektivnost zahtjeva "*strogu* refleksivnost". Harding tvrdi da "subjekt znanja treba biti stavljen na istu kritičku, uzročnu razinu kao i objekt znanja da bi proces istraživanja bio što refleksivniji (Harding, 1993:70). Istraživači moraju obznaniti društveni položaj na kojem se nalaze, interese koje zastupaju; pozadinske pretpostavke i ostala svojstva svog stajališta koja su oblikovala pitanja, metode, interpretacije i načine predstavljanja tvrdnji do kojih su došli. Refleksivnost se zahtijeva jer "uvijek ili gotovo uvijek široko-kulturna vjerovanja funkcioniraju kao dokaz u svakom stadiju istraživanja, počevši od odabira problema, formiranja hipoteza, dizajniranja istraživanja (uključujući organiziranje

¹² Ovdje treba biti na oprezu jer "strogu objektivnost" više interesiraju reprezentacije zajednica koje uključuju stajališta marginaliziranih grupa nego reprezentacije koje stvaraju zajednice koje isključuju marginalizirane grupe.

istraživačkih zajednica, prikupljanje podataka, interpretiranje i razvrstavanje podataka, raspravama o tome kada zaustaviti istraživanje, načinima na koje se rezultati istraživanja izvještavaju, i tako dalje" (Harding, 1993:69). Pojedinac i povijesno locirana znanstvena zajednica, to jest, subjekti spoznaje, moraju se smatrati dijelom objekta znanja s perspektive znanstvene metode (Harding, 1993:69). Da bi se postigli maksimalno objektivni rezultati istraživanja, istraživanje se mora obaviti isključivo iz perspektive onih čiji životi su marginalizirani od strane dominantnih društvenih grupa. Jer, "znanost treba demokratičnije spoznajne procedure" (Harding, 1993:69). Iako je oprezna kada ovo tvrdi jer kaže: "Još uvijek nemamo detaljno razrađene prijedloge kako oformiti ovakve procedure, posebice izostaje detaljna razrada onoga što se misli kada se zahtjeva uvođenje ne-eksperimenta u pojedino istraživanje" (Harding, 1993:69).

Stroga objektivnost zahtjeva da znanstvenici i njihove zajednice budu integrirani u projekte poticanja demokracije zbog znanstvenih i epistemoloških razloga kao i političkih i moralnih razloga. Koncept refleksivnosti može potvrditi postojanje djelomičnih (parcijalnih) reprezentacija svijeta. Međutim, parcijalnost perspektive ne znači da ona nije istinita. Ako nije iznesena cjelokupna Istina koja se može znati o predmetu istraživanja, djelomična istina koja se zna i iznosi i dalje može biti točna. Refleksivnost povećava objektivnost istraživanja jer ne pretendira prikazati parcijalno znanje kao cjelokupno (Harding, 1993). Refleksivnost sprječava istraživače u tome. Ona ističe važnost postojanja i ispitivanja ostalih mogućih perspektiva. Program stroge objektivnosti i refleksivnosti je "reusurs za objektivnost i suprotna je pretpostavci prema kojoj refleksivnost predstavlja preslabu objektivnost" (Harding, 1993:71).

4.6. Emocionalna uključenost

Feminističke teoretičarke stajališta jasno su istaknule važnost osjećajne uključenosti za objekta spoznaje i naglasile koliko emocionalna uključenost može biti epistemološki plodonosna (Jaggar, 1989; Anderson, 2004). Ponekad je neophodno da subjekt spoznaje bude emocionalno uključen sa objektom spoznaje kako bi vjerodostojnije mogao objasniti ponašanja koja želi istražiti. Etnografi se susreću sa ovim zahtjevom kada, prvo, moraju zadobiti povjerenje objekta spoznaje da bi se povezali s njime, da bi ga razumijeli i da bi im se objekt spoznaje otvorio u istraživanju. Poistovjećivanje i/ili suosjećanje sa objektom spoznaje može dovesti do kritike konvencionalne znanosti, do osude vladajućih teorija i/ili stvaranja suprotstavljenih hipoteza (Hrđy, 1986; prema Anderson, 2012). Budući da spoznajni subjekti nisu obilježeni transcendencijom tijela sa svim njihoim povezanostima, znanje ili

spoznajni odnosi mogu biti opterećeni afektima (Longino, 2004). Osjećajna angažiranost za predmete nečijeg znanja ne diskvalificira *ipso facto* nečije vjerovanje u njih i u opažanje tih objekata iz ubrojenosti u znanje.

Alison Jaggar dokazivala je "da su naša osjećanja izvor našeg znanja o svojim predmetima" (Jaggar, 1989:145). Druge feminističke teoretičarke dokazivale su da moramo voljeti objekte spoznaje (bile to osobe ili druge vrste entiteta) da bismo ih potpuno spoznali. "Čim se obrne odvajanje subjekta i tijela, atributi poput osjećaja, odbačeni zajedno s tijelom, ne obilježavaju samo ono što se spoznaje nego i spoznavatelja" (Longino, 2004:415).

Evelyn Keller je govorila u prilog tvrdnje da je spoznaja afektivna. Ona je dokazivala da odvojenost, za koju se tvrdi da je sadržana u objektivnosti, iskrivljenje koncepta znanja. To iskrivljenje utemeljeno je u afektivnoj usmjerenosti na svijet, čiji korijen je u strahu i posljedičnoj želji za gospodarenjem. Keller zagovara drugi način te usmjerenosti koja uključuje sposobnost kretanja unutar i izvan naše bliskosti s predmetima u kojoj se kontrola vrši nad našim stavovima prema predmetima i prema stupnju odnosa s njima, a ne nad samim predmetima. "Umjesto da jedan oblik nazivamo iskrivljenjem, a drugi objektivnijim i spoznajno-produktivnim, može se reći da je naše znanje objekta djelomice posredovano našom osjećajnom usmjerenošću, bio to strah, želja za dominacijom, ljubav ili ravnodušnost. "Naša osjećajna usmjerenost postaje drugi aspekt ili dimenzija naše smještenosti, zajedno s mjestom, vremenom i društvenim položajem" (Longino, 2004:415).

Keller (1985) uvodi koncept emocionalne uključenosti kao dijela "dinamične objektivnosti". "Dinamična objektivnost" stvara se na ljubavnoj brizi za objekta spoznaje. "Dinamična objektivnost" je superiornija objektivnosti koja zahtijeva osjećajnu isključenost prema objektu spoznaje, jer ne traži se "odvojenost" subjekta spoznaje od samoga sebe.

Longino (1993) se protivi tvrdnji da je emocionalna uključenost superiorna konvencionalnoj emocionalnoj isključenosti jer, čak i da je istina da "dinamična objektivnost" znači manje neurotične interakcije istraživača sa svijetom, to ne znači da je epistemološki superiorna (Longino, 1990). Keller je oprimjerila koncept "dinamične objektivnosti" studijom slučaja Barbare McKlinton o genetskoj transpoziciji ali nije uspjela iznijeti jasan argument Longino niti opravdati tvrdnju o epistemološkoj superiornosti emocionalne uključenosti. Longino (1990) tvrdi da je jedno demonstrirati epistemološku plodonosnost emocionalne uključenosti, a drugo ustvrditi da je ona superiorna ostalim načinima uključenosti.

4.7. Stajalište žena kao resurs znanosti

Postoji više razloga kojima teoretiziranje sa stajalište žena može pridonijeti znanosti. Primjerice, iskustva i životi žena (i marginaliziranih muškaraca), kako se oni sami razumiju, nude uvid u sasvim nove znanstvene probleme koje tek treba istražiti i objasniti. Ti novi problemi razlikuju se od onih koji se sada istražuju u prevladavajućim znanstvenim okvirima. Zatim, stajalište žena može pridonijeti realiziranju ideala stroge objektivnosti. Sociologinja Patricia Hill Collins iznosi dva argumenta preuzeta od Sandre Harding, zašto svojevrsno žensko stajalište može maksimizirati i pridonijeti strogoj objektivnosti unutar istraživanja, posebice unutar društvenih znanosti. "Žene su dragocjeni stranci ili *outsideri* društvenom redu, istraživanje spoj bliskosti i udaljenosti, zanimanja i neutralnosti što je neophodno za povećavanje objektivnosti. Stranac (*outsider*) lakše vidi obrasce mišljenja i ponašanja od onih koji su uklopljeni u dominantnu kulturu. Upravo žene su takvi stranci dominantnim institucijama u našem društvu, uključujući prirodne i društvene znanosti, a muškarci u dominantnim grupama su "domaći" te se njihovi životni obrasci i načini razmišljanja usko poklapaju s dominantnim institucijama i konceptualnim shemama" (Harding, 1991:124).

Patricia Hill Collins razvila je feminističku teoriju stajališta kojom objašnjava važan doprinos koji sociologiji mogu dati afričko-američke i hispanoameričke feminističke teoretičarke. Njihova pozicija je značajna jer imaju pogled "izvana" (kao žene) i "iznutra" (kao znanstvenice). "Ipak, muškarci mogu naučiti sagledavati društveni red s ovog stajališta" (Alcoff i Potter, 1993:149). Domaći mogu samo razumijeti, ali ne i objasniti vlastita vjerovanja i ponašanja, a isto tako i antropolozi i sociolozi koji se uglavnom identificiraju s njima. To što prevladavajuće društvene institucije tretiraju žene kao strance otvara prostor ženama da objasne društveni poredak iz svoje perspektive. Ipak, "mnogi se sociolozi i psiholozi slažu da je društveni poredak disfunkcionalan za žene" (Harding, 1991:125).

Harding tvrdi da teoretiziranje sa ženskog stajališta može dovesti do novih pitanja unutar znanosti i do "manje parcijalnog" znanja, znanja koje je empirijski adekvatnije. Rezultati istraživanja u vezi prirode i društvenog svijeta koji polaze sa ženskog stajališta su manje iskrivljeni i točniji. Međutim, Harding ne tvrdi da postoji isključivo jedno jedinstveno žensko stajalište, koje je epistemološki privilegirano stajalištu muškaraca. Očigledna je činjenica da se žene razlikuju kako kulturom u koju su uronjene, rasom i etnicitetom u kojem su rođene, seksualnošću i ostalim kategorijama stajališta. "Ne postoji jedno žensko stajalište, postoji mnogo njih" (Alcoff i Potter, 1993:151). Međutim, ako svaka grupa žena ima svoje stajalište, a svako stajalište je jednakovrijedno po pitanju epistemološkog privilegiranja, ne

postoji jasan način kako odrediti koji je od njih točan. Ovakav stav feminističke teorije često je kritiziran kao relativistički (Alcoff i Potter, 1993:151).

5. KRITIKA I SPORNI MOMENTI FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA

Od svojih početaka feministička teorija stajališta je kontroverzna teorija. Mnogo je tekstova napisano unutar i između feminističkih krugova na račun spornih momenata, a pišu se i danas. Iz feminističke perspektive najsporniji je upravo središnji pojam teorije koji se odnosi na epistemološki privilegiran status žena, to jest, marginaliziranih grupa.

5.1. Epistemološko privilegiranje ženskog iskustva

Feminističkoj teoriji stajališta je upućena kritika na račun tvrdnje o distinktivnoj ženskoj "perspektivi", koja ima privilegirani uvid u stvarnost, koja pak zavisi od pojma identiteta koji je zajednički svim ženama, budući da sve žene imaju iskustvo socijalne marginalizacije. To znači da je u temelju feminističke teorije stajališta pojam uniformnog i univerzalnog ženskog iskustva koje u potpunosti zanemaruje društvene, povijesne i kulturne ralike između žena (Lončarević, 2012). Kada je Marx razvio svoju varijantu teorije stajališta, on je pošao od modela centar-periferija, smatrajući da je klasni konflikt središnji fenomen koji izaziva sve ostale vrste konflikta poput seksizma ili rasizma. Međutim, danas se u feminizmu smatra da nije više prihvatljivo da se samo jedna vrsta grupne nejednakosti smatra središnjom za sve druge vrste nejednakosti, jer se nejednakosti presjecaju na vrlo složene načine. Iz toga slijedi da žene ne mogu imati privilegirani epistemološki pristup vlastitoj potčinjenosti, jer ona ima različite oblike za različite žene, i ovisi o rasi, klasi i/ili seksualnoj orijentaciji (Lončarević, 2012).

Iz ove kritike nužno proizlazi pitanje o mogućnosti jedinstvenog stajališta svih žena. Također, postavlja se i pitanje ne unosi li se pod stajalištem bijelih žena možda perspektiva isključivo relativno privilegiranih bijelih žena. Nužno je razumijeti da feminističke teorije stajališta nikada ne tvrde epistemološku privilegiju potčinjenih, marginaliziranih žena, nad čitavim poljem znanja i u svim spoznajnim domenama. Ono što teorije stajališta učestalo čine je da ograničavaju doseg svojih tvrdnji. Imaju za cilj razviti znanje koje bi bilo korisno za potčinjene i marginalizirane grupe u društvu da bi one razumjele i nadišle svoje probleme (Lončarević, 2012).

5.2. Teorija stajališta nasuprot etnocentrizmu

Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da je zahtjev za otpočinjanjem mišljenja iz života žena etnocentričan. Međutim, postoji nekoliko razloga zašto bi bilo pogrešno zaključiti da je teorija feminističkog stajališta etnocentrična. Teoretičari stajališta tvrde da marginalni životi koji nisu njihov vlastiti daju bolji temelj za određene vrste znanja. Tvrdnja žena da ženski životi pružaju bolju početnu točku za promišljanje o spolnim sustavima nije ista kao i

tvrdnja da su *njihovi vlastiti životi* najbolje početne točke tog tipa. Ne poriču da njihovi vlastiti životi mogu dati važne resurse za takve projekte, već tvrde da drugi, drugačiji (i ponekad oprečni) životi žena također daju takve resurse. Neke žene bez sumnje tvrde da njihovi životi daju jednu i jedinu najbolju početnu točku za sve znanstvene projekte, no to ne tvrdi teorija stajališta. Iako nije slučajno da je toliko mnogo žena zastupalo pristupe feminističkog stajališta, to nije dokaz da su tvrdnje stajališta predane etnocentrizmu. Mislioci sa "središnjim" identitetima također su tvrdili da su marginalizirani životi bolja pozicija za postavljanje uzročnih i kritičkih pitanja o društvenom poretku. Životi žena su oblikovani pravilima femininosti ili ženstvenosti; u tom smislu "izražavaju žensku kulturu". Možda kritičari teorija stajališta smatraju da feministi/feministkinje brane ženstvenost i stoga "svoju vlastitu kulturu". No sve feminističke analize, uključujući pisanja feminističkog stajališta, u principu su podvojene u pogledu vrijednosti femininosti ili ženstvenosti. Feministi/ce kritiziraju femininost na temeljutoga da je definirana i dio konceptualnog projekta uzvisivanja muškosti; to je ono "drugo" u usporedbi s čim se muškarci definiraju kao uzorno i jedinstveno ljudskima (Harding, 1993).

Feministička misao ne pokušava zamijeniti lojalnost prema feminizmu s lojalnosti prema muškosti koju kritizira u konvencionalnom načinu razmišljanja. Postoji mnogo feminizama i moguće ih je shvatiti kao da počinju svoju analizu iz života različitih povijesnih skupina žena. Liberalni feminizam je inicijalno počeo svoju analizu iz života žena obrazovane klase u Europi i SAD-u u osamnaestom i devetnaestom stoljeću; marksistički feminizam, iz života radnica u devetnaestom i ranom dvadesetom stoljeću u industrijaliziranim ili "moderniziranim" društvima; feminizam Trećeg svijeta, iz perspektive žena s porijeklom iz Trećeg svijeta u kasnom dvadesetom stoljeću. Ti različiti životi Trećeg svijeta proizvode različite feminizme. Teorija stajališta tvrdi da svaka od ovih skupina ženskih života predstavlja dobar početak za objašnjavanje određenih aspekata društvenog poretka. "Ne postoji niti jedan pojedinačni, idealan ženski život kojeg teorije stajališta preporučaju kao početak misli. Umjesto toga, moramo se okrenuti ka svim životima koji su marginalizirani na različite načine od strane operativnih sustava društvene stratifikacije" (Harding, 1993:60). Različiti feminizmi informiraju jedni druge; možemo učiti od njih i promijeniti obrasce našeg vjerovanja.

5.3. Teorija stajališta nasuprot relativizmu

Teorija stajališta ne zastupa relativizam. Protivi se ideje da sve društvene lokacije osiguravaju koristan izvor za učenje o svijetu. Protiv je ideje da sve lokacije postavljaju jednako snažna ograničenja na znanje. Teorija stajališta daje argumente za tvrdnju da su neke društvene lokacije znanstveno bolje od drugih kao mjesta s kojih treba započeti znanstvene projekte (Harding, 1993). Harding tvrdi da: "ukoliko istraživanje započinje pitanjima (hipotezama) koje proizlaze iz života i stajališta podređenih grupa, te ako je istraživanje organizirano više demokratski, rezultati će vjerojatno biti manje lažni i točniji" (Harding 1998: 383).

Moralni i kognitivni oblici relativizma imaju konačne povijesti. Pojavljuju se kao intelektualni problemi u određenim trenucima u povijesti u nekim kulturama i samo za određene skupine ljudi. "Relativizam nije fundamentalno problem koji se pojavljuje iz feminističke ili bilo koje druge misli koje počinje u marginaliziranim životima; on dolazi iz razmišljanja dominantnih skupina" (Harding, 1993:61). Relativizam je ponekad najviše što dominantne skupine mogu priznati svojim kritičarima. Dominantne društvene skupine mogu reći: "U redu, vaše tvrdnje vrijede za vas, ali moje vrijede za mene" (Harding, 1993:69). Prepoznavanje značaja razmišljanja o tome kome pripada takav problem, identificiranjem njegove društvene lokacije, jedna je od prednosti teorije stajališta.

5.4. Pluralističke teme u feminističkim koncepcijama objektivnosti

Većina feminističkih koncepcija objektivnosti danas podrazumijeva metodološki i teorijski pluralizam. Različite znanstveno-istraživačke zajednice zanimaju se za različite aspekte svijeta. Shodno tome, razvijaju se i različite parcijalne teorije. Većina feminističkih teoretičarki uspijeva odoliti pomisli o ujedinjavanju ovih različitih parcijalnih teorija u jednu sveobuhvatnu veliku teoriju. Dok god se znanstveno-istraživačke zajednice i njihove teorije mogu empirijski dokazivati, dok god prihvaćaju i mogu odgovoriti pristiglim kritikama, rezultati njihovih istraživanja su objektivni, bez obzira koliko mnoštven sadržaj tih teorija u konačnici bio (Longino, 2001; Harding, 1991).

Harding se zalaže za teorijski pluralizam i napominje sljedeće: "Opažanja su teorijski utemeljena. Naša uvjerenja oblikuju takvu mrežu da nitko u principu nije imun na reviziju; a teorije ostaju nedovoljno dokazane jer za njih nema nikakve moguće kolekcije dokaza. Uvijek postoji mnogo dodatnih, možda i moguće točnih hipoteza o svakom stanju stvari koje još nije bilo predloženo, ili je bilo razmatrano, ali prerano odbačeno, te stoga ostaje neispitano u bilo

kojem trenutku u povijesti znanosti. Neki mali podskup njih nesumnjivo bi odgovarao postojećim podacima jednako dobro kao i bilo koji drugi podskup koji se preferira u sadašnjosti (Harding 1998:126). Sve takve neispitane ili još ne koncipirane hipoteze i teorije mogu biti empirijski adekvatne ili "konzistentne sa prirodnim poretkom, ali nijedna ne može biti jedinstveno kongruentna s njim. Različite teorije mogu konvergirati, divergirati, ili biti konfliktne" (Harding 1998:120). To znači da dvije teorije mogu konvergirati tako što klasificiraju mnogo stvari na iste načine, mogu divergirati tako što klasificiraju neke stvari na različite, ali ne i konfliktne načine, ili mogu klasificirati stvari na kontradiktorne načine.

Nekim teoretičarima su ovim pobrojani sporni momenti feminističke teorije stajališta i njezina kontroverznost dovoljan razlog da potraže drugačija rješenja za poboljšanje objektivnosti znanosti. Drugim teoretičarima je upravo ovo povod da dalje nastave tragati za rješenjima i na taj način pridonose kako feminizmu, tako filozofiji, političkim diskusijama i cjelokupnoj znanosti. Primjer potonjeg nastanak je feminističke empiricističke teorije stajališta.

6. NOVIJI RAZVOJNI TREND OVI I STATUS FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA UNUTAR SUVREMENE FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE

Posljednjih dvadesetak godina unutar feminističke epistemologije došlo je do presijecanja i ispreplitanja triju osnovnih pristupa. Prvi put kada je Sandra Harding klasificirala feminističku epistemologiju činilo se da su razlike među njima velike i teško premostive. Međutim, noviji trendovi unutar feminističke epistemologije upućuju na zaključak da su granice između njih zamagljene. Sva tri pravca sada se kreću u smjeru pluralizma zbog čega možemo vidjeti, usprkos međusobnim kritikama, približavanje feminističke teorije stajališta i postmodernističkog feminizma. Feministička teorija stajališta prestala je tragati za jednim jedinstvenim epistemološki privilegiranim stajalištem. Prihvatila je višestrukost ostalih podređenih (subaltern) stajališta kao što su crnački, latinoamerički, lezbijski, postkolonijalni. Razlog za ovaj preokret je metodološki, a razmišljanje je plodonosnije (Anderson, 2012).

Došlo je do zaokreta od opravdanja kontekstom stajališta ka kontekstu saznanja¹³. U kontekstu spoznanja nalaze se kulturne pretpostavke koje je teško identificirati ali koje dopijevaju u proces istraživanja i oblikuju znanstvene tvrdnje. Unutar konteksta spoznanja neki se problemi proglašavaju znanstvenima, odabiru se koncepti i formuliraju hipoteze. Ako su kulturne pretpostavke iskrivljenje teško ih je kao takve identificirati te se one pojavljuju i u kontekstu opravdanja u kojem znanstvenici potvrđuju odluke, procese i rezultate unutar određenog istraživanja a znanstvenici su naučeni da ne propituju društvenu smještenost, prioritete institucija i konceptualne sheme unutar koji se istraživanje provodi (Gvozdanović, 2008).

Teoretičarke feminizma stajališta sada se više ne usredotočuju na isključivo iskustvo marginaliziranih nego se bave utvrđivanjem grupnih razlika između marginaliziranih grupa. Pri tome u obzir uzimaju stajališta i muškaraca i žena različitih rasa, iz raznih postkolonijalnih društava, homoseksualnih, i sličnih stajališta.

Presjecanje feminističke teorije stajališta i empiricistički usmjerene feminističke epistemologije najbolje se vidi u zaokretu feminističke teorije stajališta ka pragmatizmu, ka iskustvu i kontingentnim epistemološkim prednostima onih koji nisu u prednosti. Dalje, sva tri pristupa odbila su totalizirajuće teorije i usmjerila su se prema lokalnim istraživanjima toga kako rod utječe na spoznajne i znanstveno-istraživačke procese. Moglo bi se reći da je zaokret ka lokalnome najviše pridonio konvergenciji triju pristupa (Anderson, 2012). Wylie (2003) tvrdi da je do ovih ublažavanja granica između triju osnovnih pristupa došlo iz dva osnovna

¹³ Context of discovery.

razloga. Zbog napuštanja "esencijalizma" i potrage za jednim jedinstvenim epistemološki privilegiranim stajalištem.

Posljednjih godina teoretičari se pitaju kakve prednosti im može pružiti prihvaćanje feminističke epistemologije stajališta. Solomon (2009; prema Haralambos, Holborn, 2002) kaže da feminističko stajalište ima neke sličnosti sa onim što se u empiricizmu povezuje sa kreativnim mišljenjem. Rolin (2009; prema Haralambos, Holborn, 2002) vidi mogućnosti feminističke teorije stajališta za podizanje svijesti istraživača/ica. Liz Stanley i Sue Wise govore u prilog teoriji stajališta, "teoriji koja se izvodi iz iskustva i koja je stalno podložna revizijama u svjetlu tog iskustva". One zagovaraju istraživanje koje treba biti utemeljeno u analizi ženskog iskustva i iz njega polaziti (Stanley i Wise, 1990; prema Haralambos, Holborn, 2002).

Školski primjer presijecanja triju pristupa nastanak je feminističke empiricističke teorije stajališta. Utemeljiteljica Alison Wylie drugačije shvaća epistemološku prednost koju imaju različite grupe žena, kao i ostale epistemološke grupe. Iako se u mnogočemu slaže sa Sandrom Harding ipak oštro razgraničava društvenu lokaciju i stajalište. Lokacija je definirana strukturom (što znači društvenim institucijama, ulogama i odnosima proizvodnje i reprodukcije) koja stvara materijalne uvjete ljudi i odnose među njima. Ako su robusne, ove strukture mogu ograničavati spoznajnog subjekta u svojim spoznajnim dometima i mogu oblikovati ono što on/ona može spoznati. Trenutačno su ove strukture vrlo hijerarhizirane i stvaraju različite lokacije što upućuje na zaključak da se društvene lokacije mogu razlikovati kako po sadržaju tako i po znanju. Stajalište je, pak, "ono što subjekt spoznaje postiže, ono što on ostvari kada postane svjestan/a uvjeta pod kojima je njegovo/njezino znanje nastajalo i kako se autoriziralo" (Wylie, 2003:29). Netko je razvio stajalište kada je sa svoje društvene lokacije shvatio uvjete u kojima sada živi i u kojima je živio prije dostizanja stajališta. Netko je razvio stajalište i kada može reći uvjete koji su ga tome doveli (Wylie, 2003).

Wylie ističe nužnost imenovanja svojstava lokacije za pojedino istraživanje, to jest, koje su nam osobine lokacije važne prilikom istraživanja (Wylie, 2003:31). Wylie ne prihvaća da će nas samo usvajanje feminističkog stajališta *instant* dovesti do shvaćanja odnosa moći u cijelosti. Uzimanje roda u obzir, kao svojstva lokacije, prilikom istraživanja može biti važna varijabla unutar nekih istraživanja. Međutim, ne možemo pretpostaviti da je rod fundamentalno važna varijabla za shvaćanje dinamike moći koja oblikuje ono što znamo. Wylie predlaže da istraživači kada koriste teoriju stajališta kao dio istraživačke metodologije ispituju kako i koliko je lokacija roda važna i kako utječe na ljude dotične studije. Na primjer, ako se istraživanje bavi posljedicama razvoda brakova, nužno je uzeti u obzir rod kao

varijablu. Prilikom toga, istraživači će, kao teoretičari stajališta, koristiti i svoja *outsiderska* shvaćanja roda i *insiderska* shvaćanja ženskih subjekata. Slično tomu, ispitat će i ostala svojstva društvene lokacije kao što su klasa i rasa ako su ona relevantna za dotično istraživanje. Ovo je dio onoga što se misli kada se kaže da "istraživanje započinje od ženskog iskustva". Wylie je oprezna kada govori o društveni lokacijama i stajalištu. Ona ih vidi kao važne za neka istraživanja, premda ne za sva istraživanja.

Wylie prihvaća epistemološku prednost društvene lokacije i stajališta, ali u isto vrijeme ona nudi koncept objektivnosti koji je naizgled bliži pojedinim empiricističkim shvaćanjima nego što je bliži, na primjer, shvaćanjima Sandre Harding. Wylie objektivnost shvaća prvenstveno kao svojstvo znanstvenih tvrdnji. Slaže se sa klasifikacijom objektivnosti Elisabeth Lyod koja razlikuje objektivnost kao: osobinu subjekta spoznaje, objektivnost kao svojstvo znanja i objektivnost kao svojstvo znanstvenih tvrdnji. Konvencionalno, subjekt spoznaje je objektivn kada je "...neutralan i bez čulnog odnosa sa onim koga se istražuje, znanje je objektivno kada je činjenično, a znanstvene tvrdnje su objektivne kada su kontrastive sa subjektivnim shvaćanjima i kada su dio objektivne stvarnosti, kada su empirijski adekvatne, kao što to tvrdi Lloy (Wylie, 2003:32-3). Za Wylie neke društvene lokacije i stajališta će stoga imati epistemološku prednost tek kada dopuste empiricistima da procijene koliko je vjerojatno da će znanje koje će oni proizvesti biti objektivno i koliko će se potruditi da maksimizira epistemološke vrijednosti.

Generalno govoreći, cjelokupna feministička epistemologija i feministička teorija stajališta, kao njezina frakcija, još su uvijek u procesu (Longino, 2004). Feministički filozofi/kinje uspjeli su na dnevni red suvremene filozofije staviti pitanja o naravi spoznajnog subjekta, o epistemološkom opravdanju i o utjecaju maskulinističke predrasude na artikuliranje konvencionalnih filozofskih koncepata. Angažirajući su se u raspravama o odnosima spoznaje, istraživanja i socijalnih vrijednosti; u temama koje su u novijoj analitičkoj epistemologiji zapostavljene, i razgrađujući filozofske dimenzije ovih tema; feministi/kinje su postigli da one nastave privlačiti filozofsku pažnju (Longino, 2004).

7. ZAKLJUČAK

Analizom kritike objektivnosti u konvencionalnoj znanosti i analizom temeljnih koncepata feminističke teorije stajališta potvrđena je hipoteza koja kaže da su temeljni koncepti feminističke teorije stajališta od izuzetnog značaja feminističkoj epistemologiji i konvencionalnoj znanosti kako u metodološkom tako i u teorijskom i u epistemološkom smislu. Cilj rada da se analizira koncept objektivnosti u feminističkoj teoriji stajalištaja je ispunjen. Velik broj tvrdnji feminističke teorije stajališta jednak je osnovnim tvrdnjama sociologije znanja.

Dugogodišnji procesi isključivanja i objektivizacije ženama su nametnuli potrebu da reevaluiraju objektivnost konvencionalne znanosti. Žene su se kroz znanstvenu tradiciju doživljavale kao marginalizirani subjekti spoznaje, odnosno znanstveni *outsideri* bez stvarne moći sudjelovanja u odlučivanju. Jedan od reevalucijskih programa koji promišljaju žensku ulogu u znanstvenom miljeu je feministička teorija stajališta.

Feministička teorija stajališta je kroz kritiku objektivnosti konvencionalne znanosti imenovala vlastite zahtjeve i prijedloge za strožijom i objektivnijom znanosti. Takva unaprijeđena znanost naglašava važnost ženskog iskustva unutar društveno i povijesno kontekstualiziranog znanja koje je neodvojivo od političkog diskursa. Razvijena feministička teorija epistemološku privilegiju neće davati samo ženama nego svim marginaliziranim društvenim grupama. Feministička teorija stajališta ne osporava valjanost konvencionalne objektivnosti znanosti u cijelosti nego tvrdi da ona nije objektivna u dovoljnoj mjeri. Konvencionalna objektivnost znanosti je mit koji spriječava znanstvenika da preispita elemente vlastite lokacije i širi društveno-povijesni kontekst, koji jednako oblikuje kako njega tako i objekta spoznaje jer su zajedno uronjeni u jednu te istu stvarnost. Štoviše, feministička teorija stajališta kada govori o objektivnosti, zagovara sagledavanje lokacije koja uvjetuje smještena znanja. U konačnici to će uroditi objektivnijim znanjem, jer je nemoguće i nepotrebno eliminirati sve društvene vrijednosti iz procesa istraživanja. Neke društvene vrijednosti su poželjne da budu vodilje istraživanja i dobro je da ih je subjekt spoznaje svjestan. S druge strane, nepotrebno ih je eliminirati jer su sva znanja koja imamo društveno konstruirana. Objektivna znanost koncipirana iz ugla feminističke teorije stajališta, zalaže se za emocionalni angažman subjekta i objekta spoznaje. Ideal objektivnosti ovakve reevaluirane znanosti je novi subjekt spoznaje koji je na jednakoj spoznajnoj ravni kao i objekt spoznaje. Feministička teorija stajališta s vremenom se počela presijecati i ispreplitati s druga dva

feminističko-epistemološka programa, za koje se otpočetak smatralo da su duboko razgraničena. Jedan takav primjer je feministička empiristička teorija stajališta.

Usprkos oštrim kritikama i kontroverzama koje je izazvala, feministička teorija stajališta odoljela je napadima (da je relativistička, etnocentrična, da pogrešno epistemološki privilegira žensko stajalište) nastavila se razvijati u pluralističkom smjeru. U radu su se izložili temeljni koncepti objektivnosti feminističke teorije stajališta putem čije je analize moguće shvatiti nastojanja za metodološkim unaprijeđenjem znanstveno istraživačkog aparata, koji je za sada obilježen seksističkim jezikom i koji perpetuira patrijarhalnu strukturu znanosti te dovodi do rezultata istraživanja koji su androcentrični i seksistički. Feministička teorija stajališta ostaje zanimljiva jer je borbena.

Feministička teorija stajališta opravdava upotrebu politike jer stajalište se ne dobiva nego se za njega treba izboriti. Međutim, osporavali ili se opredjelili za feminističku teoriju stajališta, krucijalno je dugoročno unaprijeđivati i promicati potencijal cjelokupne feminističke epistemologije, koja uvažava cjelovitu i kontekstualnu artikuliranost (spo)znanja. Feministička epistemologija restrukturirala je znanstvene koncepte, metode i analize koji su podilazili androcentričnim, eurocentričnim i determinističkim interpretacijama znanja. Promicanjem objektivnijih istraživanja, kako ih zagovara feministička teorij stajališta koristit će ne samo ženama, nego i muškarcima i svima onima na marginama društva, a ne samo dominantnim društvenim grupama. Ovakvo što bi dovelo do toga da se i sama sociologija u navedenim odnosima modificira. Feministička epistemologija stajališta otvara mogućnost sociologiji da prihvati kombinaciju stroge objektivnosti Sandre Harding i historijskog (sociološkog) relativizma. "Osnovna novina koju ženska perspektiva u sociologiji i općenito znanosti donosi, jest činjenica da žena u sociologiji nije više samo predmet, objekt koji netko drugi promatra, analizira i svrstava u razne modele tumačenja, već ona postaje i subjekt tog istog znanstvenog diskursa i te iste znanstvene prakse" (Papić; prema Bokan, 2002:866). Upravo ovo se zahtjeva kada feministička teorija stajališta zagovara subjekta i objekta na istoj spoznajnoj ravni. Konačno, sociologija više nebi morala biti znanost o društvu nego znanost o različitim iskustvima različitih (marginaliziranih) društvenih grupa koji u danim društvenim kontekstima djeluju.

8. LITERATURA

- Alcoff, L. i Potter, E. (1993). Feminist Epistemologies. London: Routledge. URL: http://occupytampa.org/files/tristan/fem/books/Feminist%20Epistemologies_nodrm.pdf (3.11.2014.)
- Anderson, E. (2012). Feminist Epistemology and Philosophy of Science. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ur.), URL: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/feminism-epistemology/>. (3.11.2014.)
- Anthony, L. i Witt, C. (2001). A Mind on One's Own: Feminist Essays on Objectivity. Boulder: Westview Press.
- Belenky, F. M. (1998). Ženski načini spoznavanja : razvoj sebstva, svojeg glasa i svojeg duha. Zagreb: Ženska infoteka.
- Bokan, N. (2005). Feministička epistemologija. Filozofska istraživanja. 25(4):865-875.
- Brstilo, I. (2010). Feminsitička epistemologija-kapitulacija znanstvene jednorodnosti. Socijalna ekologija. 19 (2) str. 151-171. URL: hrcak.srce.hr/file/137791 (3.11.2014.)
- Caraway, C. (2002). Kritika, kontekst i zajednica: Veze između Wittgensteinova spisa O izvjesnosti i feminističke epistemologija. Prolegomena 1(2) str. 155-162. URL: <http://hrcak.srce.hr/291> (3.11.2014.)
- Code, L. (1991). What Can She Know?. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Galić, B. (2002). Moć i rod. Revija za sociologiju, 33 (3-4) str. 225-238. URL: hrcak.srce.hr/file/40903 (3.11.2014.)
- Geiger, M. (2002). Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti. Revija za sociologiju. 33(1-2):103-115.
- Greco, J. i Sosa, E. (2004). Epistemologija. Zagreb: Jesenski i Turk. URL: hrcak.srce.hr/file/174 (3.11.2014.)
- Geiger, M. (2002). Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti. Revija za sociologiju. 33 (1-2) str. 103-115.
- Gvozdanović, A. (2008). Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja. Diskrepancija, 9(13):31-46.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). Sociologija. Teme i perspektive. Zagreb: Golden marketing.

- Haslanger, S. (2001). On being objective and being objectified. U: Anthony Louise and Witt Charlotte (2001). *A Mind on One's Own: Feminist Essays on Objectivity.* Boulder:WestviewPress. str. 209-252.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies.* 14 (3) str. 575-599. URL: <http://www.scribd.com/doc/52086345/Donna-Haraway-Situated-KnowLedges> (3.11.2014.)
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism.* Itacha: Cornell University Press.
- Harding, S. (1991). *Whose Science? Whose Knowledge?.* Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, S. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: "What is Strong Objectivity?" U: Alcoff, L. i Potter, E. (1993). *Feminist Epistemologies.* London: Routledge, str. 382-391. URL: <https://www.msu.edu/~pennock5/courses/484%20materials/harding-standpoint-strong-objectivity.pdf> (3.11.2014.)
- Harding, S. (1998). *Is science multicultural?: postcolonialism, feminism and epistemologies.* Blooming i Indianapolis: Indiana university press.
- Harding, S. (1987). Is There a Feminist Method?. U: Tuana, N. (1989). *Feminism and Science.* IN Bloomington: Indiana University Press.
- Harding, S. (1987). *Feminism and methodology: social science issues.* Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press.
- Harding, S. (2004). *The Feminist Standpoint Theory Reader.* Intellectual and Political Controversis. New York and London: Routledge.
- Hartsock, N. (1987). The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. U: Harding, S. (2004). *The feminist standpoint theory reader: intellectual and political conversations.* New York i London: Routledge. str. 35-53.
- Heckman, S. (1997). *Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism.* Cambridge: Polity Press
- Jaggat, A. i Bordo, S. (1989). *Gender/Body/Knowledge: Feminist Reconstruction of Being and Knowing.* New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

- Keller, E. F. (1999). Feminism and Science, U: Keller, E. F. i Longino, H. (1999) Feminism and Science. Oxford: Oxford University Press.
- Kolmar, W. K. i Bartkowski (2005). Feminist Theory: A Reader. (Second Edition). Boston: McGrawHill.
- Lončarević, K. (2012). Feministička epistemologija: Nastanak, razvoj i ključni problemi. Beograd: Fakultet političkih nauka. URL: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/03-KatarinaLon%C4%8Darevi%C4%87-Feministi%C4%8Dka-epistemologija-Nastanak-razvoj-i-klju%C4%8Dni-problemi.pdf> (3.11.2014.)
- Longino, H. (1987). Can There be a Feminist Science?. Hypatia. 2 (3) str. 51-64.
- Longino, H. (2004). Feministička epistemologija. U: Greco, J. i Sosa, E. (2004). Epistemologija. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Longino, H. (1990). Science as Social Knowledge. Princeton: Princeton University Press.
- Marušić, A. (1977). Sociologija znanja i marksizam. Zagreb: Školska knjiga.
- Matić, D. (2013). Znanost kao kultura i društvena praksa: Doprinos sociologije znanja razumijevanju znanstvene spoznaje. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
- Milić, V. (1986). Sociologija saznanja. Sarajevo: Veselin Mesleša.
- Nelson, L. (1993). *Epistemological Communities*. U: Alcoff, L. i Potter, E. (1993). Feminist Epistemologies. London: Routledge. str. 121-159.
- Pressly, L. (2005) Whose Knowledge is it Anyway? Feminist Epistemology and Science. An Annotated Bibliography. URL: http://laurenpressley.com/papers/feminist_epistemology.pdf (3.11.2014.)
- Radičević, V. (2012). Analiza doprinosa Donne Haraway feminističkoj teoriji stajališta. Zagreb. Filozofski fakultet. (Diplomski rad.)
- Smith, D. (1999). Women's Perspective as Radical Critique of Sociology. U: Keller, E. F. i Longino, H. (1999) Feminism and science. Oxford: Oxford University Press.
- Spasić, I. (2004) Sociologije svakodnevnog života. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tadić, Lj. (1964). Filozofske ideje mladog Gorgy Lukacsa o klasnoj svijesti i komunističkoj partiji. Politička misao. 3:142-144. URL: file:///C:/Users/Ante/Downloads/politicka_misao_1964_3_142_144.pdf (5.12.2014.)

- Tuana, Nancy (1989). Feminism and Science. IN Bloomington: Indiana University Press.
- Zaborski-Čunović Katarina (2002). Feministička epistemologija kao izazov. Treća. 2(4) str. 196-205.
- Wylie, A. (2003). Why Standpoint Matters?. U: Science and Other Cultures. Figueroa, R. i Harding, S. (2003) New York: Routledge.

SAŽETAK

Feministički koncept objektivnosti znanosti razrađen je kroz kritiku konvencionalne znanosti. Analizom temeljnih točaka razilaženja tradicionalnih i feminističkih shvaćanja objektivnosti znanosti realizirat će se cilj rada, koji je analizirati koncept objektivnosti u feminističkoj teoriji stajališta. Sporni su sljedeći: dihotomija subjekta i objekta; nezauzimanje perspektive; emocionalna odvojenost i/ili udaljenost spoznavatelja od objekta spoznaje; vrijednosna neutralnost; kontrola objekta spoznaje prilikom istraživanja i vanjsko vodstvo. Feministička teorija stajališta je kroz konstrukciju novih koncepta razradila vlatito shvaćanje objektivnosti znanosti. Subjekt spoznaje je smješten na istu spoznajnu ravan kao i objekt spoznaje. "Smješten" je i "utjelovljen" u društvenu lokaciju na kojoj se nalazi i koja oblikuje jednako njega, kao i sve elemente istraživanja. Feministička teorija stajališta tvrdi da interese i predrasude koje oblikuju znanstvenika ne treba nastojati izbjegavati. Poželjno je da je subjekt spoznaje svjestan svoje lokacije, jer vrijednosna neutralnost je nepotreban ideal. Neke feminističke teoretičarke stajališta dokazivale su da će ljubav spram objekta spoznaje u istraživanju dovesti do objektivnih rezultata. Istraživanja koja će otpočeti sa stajališta marginaliziranih društvenih grupa (i žena i muškaraca) i u kojima će znanstvenici "refleksivno" sagledavati društvenu lokaciju na kojoj se nalaze i koja ih oblikuje, rezultirat će znanstvenim rezultatima koji neće biti androcentrični i seksistički. Sandra Harding za potonje kreira koncepte "stroga objektivnost" i "refleksivnost", kojima je, budući su od velikog značaja, u radu pridana posebna pažnja. Stajalište je ono što se postiže. Stajalište je postignuće. Nije perspektiva ili gledanje s jedne točke poimanja. Stajalište se postiže kroz borbu, a ovim zahtjevom feministička teorija stajališta napravila je put vezi politike i znanja u znanosti. Budući da je feministička teorija stajališta, još od svojih početaka kontroverzna teorija, u radu su analizirane osnovne kritike o eurocentričnosti, reletivizmu, pluralizmu, nedorečenosti i nerazjašnjenosti teorije. Ipak, feministička teorija stajališta prisutna je na znanstvenoj sceni gotovo više od četiri desetljeća i još uvijek privlači kako interese, tako i kritike. Primjer prvoga noviji su trendovi unutar cjelokupne feminističke epistemologije, u kojima se feministička teorija stajališta kao jedan od tri osnovna programa presjeca sa druga dva. Na primjeru feminističke empiricističke teorije stajališta oprimejrena su suvremena feminističko-epistemološka kretanja.

Ključne riječi: feministička teorija stajališta, objektivnost, kritika konvencionalne znanosti, metodologija.

ABSTRACT

Feminist concept of objectivity of science was developed through a critique of traditional science. The purpose of this paper is to analyse conceptions of objectivity in traditional science which are considered problematic by feminist standpoint theorists. The conceptions of objectivity in traditional science considered problematic by feminist include the following: subject and object dichotomy; aperspectivity; knower's emotional detachment from objects of inquiry; value-neutrality; experimental contexts of inquiry (in which scientists elicit regularities in the behaviour of the objects of study by manipulating them under controlled conditions and ideal of external guidance. Through the construction of new concepts feminist standpoint theory has developed their own notion of objectivity of science. Subject and object of knowledge are located on the same plane of knowledge. Subjects of knowledge are "located" and "embodied" in particular social location. Subjects of knowledge are shaped by social forces of location in many ways. Feminist standpoint theory holds that these locations shapes subjects of knowledge as same as it shapes all other researchers and all every element of inquiry. The insistence on the value-neutrality of scientists is unrealistic and is not necessary. Various feminists thinkers have stressed the fruitfulness of emotional engagement with the object of study. Emotions, such as love, can lead to a more objective results of scientific inquiry. Only standpoint of marginalized social groups (including men and women) and reflexivity can help insure objectivity of scientific inquiry results; the one that will not be androcentric and sexist any more. Sandra Harding creates the concepts of "strong objectivity" and "reflexivity". These concepts are of great importance in this paper. A standpoint is an achievement. A standpoint is not the same as a viewpoint or perspective. A standpoint arises when people occupying a subordinate social location engage in political struggle. Thus, a standpoint is an achievement that is struggled for. A standpoint is achieved through political struggle. Since it was emerged feminist standpoint theory has been a controversial theory. Critics often accuse feminist standpoint theory of committing or even embracing a relativism, a pluralism; that it is europocentric and incomplete. However, feminist standpoint theory has continued to attract both enthusiasts and critics during the more than four decades of its recent history. Trends in feminist epistemology have blurred the distinctions among all three approaches to feminist epistemology. The feminist standpoint theory tend to intersect with other two approaches. An example of the contemporary trends is the feminist empiricist standpoint theory.

Key words: feminist standpoint theory, objectivity, science critique, methodology.